

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filozofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Téma transcendence ve vzdělávacím programu pro 1. stupeň základní školy a
jeho pojetí ve vybraných učebnicích

The theme of transcendency in Educational Programme for Elementary
Education and its conception in the school textbooks

Ludmila Sobotková

Vedoucí práce: Ing. Michaela Dvořáková, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Téma transcendence ve vzdělávacím programu pro 1. stupeň základní školy a jeho pojetí ve vybraných učebnicích vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 18.6. 2016

.....

podpis

Poděkování

Děkuji paní Ing. Michaele Dvořákové, Ph.D., za odborné a cenné rady a také svým blízkým za podporu a pomoc, díky níž jsem mohla práci co nejlépe dokončit.

ABSTRAKT

Cílem diplomové práce je zjistit, zda jsou v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání zahrnuta témata související s transcendencí a zda se tato témata objevují v učebnicích pro první stupeň ZŠ. Dalším cílem je navrhnout doporučení pro pedagogy, jak rozvíjet transcendenci u žáků primární školy. Práce se zaměřuje na rozvoj vertikálního směru transcendence. Teoretická část se zabývá významem pojmu transcendence. Dále je zde analyzován Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Ve výzkumné části práce je popsána příprava a realizace analýzy učebnic a dále prezentace a interpretace takto získaných dat. Tato část, je doplněna přípravou a realizací interview s dětmi mladšího školního věku. Realizovaná interview byla zaměřena na sledování zájmu respondentů o témata související s vertikálním směrem přesahu. V závěru práce jsou uvedena konkrétní doporučení pro rozvoj vertikální transcendence u dětí primární školy.

Výzkumem byly zjištěny velké rozdíly ve zpracování tematiky vertikální transcendence. V některých učebnicích jsou tato témata zpracována kvalitně, v jiných se neobjevují třeba vůbec. Respondenti, kteří se účastnili doplňujících interview, projevíli zájem o témata související s vertikální transcendencí.

KLÍČOVÁ SLOVA

Rámcový vzdělávací program, transcendence, vertikální transcendence, učebnice, interview, doporučení, žák

ABSTRACT

The aim of the diploma thesis is to find out, whether in The Framework Educational Programme for Elementary Education there are topics related to transcendence and whether these topics can be found in textbooks for primary schools. Another aim is to suggest recommendations for teachers, how to develop transcendence in pupils of a primary school. The thesis is focused on development of the vertical direction of transcendence. The theoretical part deals with meaning of the term transcendence. Further, The Framework Educational Programme for Elementary Education is analysed. In the research part of the thesis there is described preparation and realization of the analysis of textbooks and also presentation and interpretation of the data gathered by this way. This part is complemented by preparation and realization of interviews with younger school-aged children. The realized interviews were concentrated on the observation of respondents' interest in topics related to the vertical direction of the overlap. In the conclusion of the thesis there are introduced specific recommendations for development of vertical transcendence in children of primary schools.

The research showed considerable differences in the approach to the phenomenon vertical transcendence. In some textbooks these topics are elaborated in detail, in some they are not mentioned at all. The respondents who participated in the supplementary interviews expressed their interest in topics related to vertical transcendence.

KEYWORDS

The Framework Educational Programme for Elementary Education, transcendence, vertical transcendence, textbook, interview, recommendation, pupil

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Transcendence	9
2.1	Spiritualita.....	11
2.2	Náboženství.....	14
2.3	Shrnutí	17
2.4	Rozvoj transcendence u dětí a co má na rozvoj přesahu vliv?.....	18
2.4.1	Shrnutí.....	20
3	Rámcový vzdělávací program	21
3.1	Analýza RVP ZV z hlediska začlenění tématu vertikální transcendence	21
3.2	Vzdělávací oblasti a obory, které dávají prostor tématům zahrnující vertikální transcendenci	22
3.3	Shrnutí	25
4	Výzkumná část.....	27
4.1	Výzkumná část-analýza učebnic jednotlivých vzdělávacích oborů.....	27
4.2	Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace	27
4.2.1	Učebnice nakladatelství Fraus	28
4.2.2	Shrnutí analýzy sady učebnic nakladatelství Fraus	30
4.2.3	Učebnice nakladatelství SPN.....	31
4.2.4	Učebnice nakladatelství Nová škola	33
4.2.5	Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Nová škola	36
4.2.6	Shrnutí analýzy učebnic vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace a doporučení učebnic pro učitele	36
4.3	Vzdělávací oblast Člověk a jeho svět.....	36
4.3.1	Učebnice nakladatelství Fraus	37
4.3.2	Učebnice nakladatelství Nová škola	39
4.3.3	Učebnice nakladatelství Prodos	40

4.3.4	Učebnice nakladatelství SPN.....	41
4.3.5	Učebnice nakladatelství Nová škola.....	43
4.3.6	Učebnice nakladatelství Fraus.....	44
4.3.7	Shrnutí analýzy učebnic vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět.....	47
4.4	Doplňující vzdělávací obor Etická výchova.....	47
4.4.1	Učebnice nakladatelství Alter.....	47
4.4.2	Učebnice nakladatelství Albra.....	49
4.4.3	Učebnice nakladatelství Národní institut dalšího vzdělávání.....	49
4.4.4	Shrnutí analýzy učebnic doplňujícího vzdělávací oboru Etická výchova.....	50
4.5	Shrnutí první kapitoly výzkumné části.....	51
4.6	Výzkumná část – interview se žáky prvního stupně ZŠ.....	51
4.6.1	Výzkumné otázky, metoda interview.....	51
4.6.2	Záznam a zpracování dat.....	52
4.6.3	Realizace výzkumu, etická otázka výzkumu.....	53
4.6.4	Výsledky výzkumu.....	54
4.6.5	Shrnutí výzkumu a vyhodnocení výzkumných otázek.....	60
4.6.6	Limity výzkumu.....	62
4.7	Doporučení pro výuku.....	62
4.7.1	Shrnutí kapitoly.....	65
5	Závěr.....	67
6	Seznam použitých informačních zdrojů.....	i
6.1	Elektronické zdroje.....	ii
6.2	Učebnice.....	ii

1 Úvod

Téma svojí diplomové práce jsem zvolila z několika důvodů. Jednak mne zajímalo, jakým způsobem se tato tematika objevuje v učivu pro 1. stupeň základních škol (ZŠ), zda je vůbec zahrnuta v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání a v učebnicích, se kterými učitelé a žáci pracují, ale snad ještě více jsem chtěla najít odpovědi na otázky, zda sami žáci vůbec přemýšlí o tom, co nás a naše zkušenosti přesahuje. Zda je to zajímavá, zda si o tom s učiteli, spolužáky a rodiči povídají nebo naopak, zda to je téma, které je ani nenapadne a o kterém nemají s kým mluvit. Na tyto a další otázky bych chtěla získat odpovědi. Vzhledem k tomu, že studuji obor Učitelství pro 1. stupeň ZŠ, je i celá moje práce zaměřena na první stupeň základní školy.

Cílem mojí diplomové práce je navrhnout způsoby, postupy a metody, kterými lze transcenci u žáků rozvíjet. Konkrétně se v průběhu práce zaměřím na rozvoj vertikálního směru přesahu u žáků primární školy. Výsledná doporučení vycházejí z prostudované odborné literatury, dále z analýzy obsahu Rámcového vzdělávacího programu a učebnic pro první stupeň ZŠ a z interpretace dat získaných z interview se žáky primární školy.

Při přípravě podkladů této diplomové práce jsem se obávala, že budu bojovat s nedostatkem literárních zdrojů, ale jsem zjistila, že pojem „transcendence“ se v odborné literatuře objevuje ve více oborech. Mohla jsem tak čerpat především z odborné literatury oborů, které souvisí s pedagogikou, tedy hlavně z odborných publikací oboru psychologie.

Nejvýznamnější autorkou, která se v České republice věnuje transcenci u dětí, je teoložka Noemi Bravená. Právě Noemi Bravená v posledních letech napsala, ať již sama nebo ve spolupráci s doktorem Zdeňkem Helusem, několik publikací týkajících se přesahu u dětí, které mě v práci velmi inspirovaly.

2 Transcendence

V této kapitole bych nejprve chtěla objasnit pojem transcendence – jeho definici v různých oborech, a následně bych prostřednictvím názorů odborníků chtěla nastínit, co si pod pojmem transcendence můžeme blíže představit. V dalších podkapitolách se budu věnovat dalším pojmům, které s transcendencí souvisí, a těmi jsou spiritualita a náboženství.

Při studování tématu transcendence, jsem zjistila, že s pojmem „transcendence“ se můžeme setkat hned v několika oborech, např. ve filozofii, psychologii, sociologii a dalších. Nelze tedy tento pojem jednoznačně definovat, protože každý obor, v němž se tento pojem objevuje, má pro něj svoji vlastní definici.

Ve filozofickém slovníku se dozvíme, že slovo „transcendence“ je odvozeno od latinského slova *transcendere*, což znamená „přesahovat, překračovat“¹, a že pojem „transcendence“ je „termín pro označení toho, co je vzhledem k určité věci mimo tuto věc samu...“² Podle Velkého psychologického slovníku se pojmem transcendence rozumí „vše, co v lidském vědění přesahuje naši zkušenost“³, tedy můžeme říct, že transcendence zahrnuje to, co si nemůžeme nějak ověřit na základě naší zkušenosti. V sociologickém slovníku najdeme heslo „transcendence-imanence“ a je zde vysvětleno, že imanentní je to, „co je zkušenostně právě teď přítomné“⁴, což můžeme chápat jako to, co lze zkušeností ověřit. Pojem imanence lze tedy chápat jako opak pojmu transcendence, jak je to i ostatně popsáno u pojmu „imanence“ ve filozofickém slovníku.⁵ Na další výklady pojmu transcendence se zaměřuje teoložka Noemi Bravená (1976), která ve své nejnovější monografii *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti* zmiňuje, že v teologii je transcendence „synonymem pro Boha, pro to, co stojí vně člověka a k čemu se on vztahuje vírou.“⁶ Právě Bravená upozorňuje na to, že pojem transcendence je vícevýznamový. Podle ní se tento pojem objevuje hlavně v náboženství, filozofii a

¹ DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Překlad Jan Binder. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5. s.305

² tamtéž, s. 305

³ HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5. s. 621

⁴ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0. s. 260

⁵ DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Překlad Jan Binder. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5. s 126

⁶ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 24

psychologii⁷ a sama shrnula pojem transcendence pro pedagogiku, protože v žádném pedagogickém slovníku tento pojem nenajdeme.⁸ Podle Bravené je tedy v pedagogice pojem transcendence (přesah)⁹ „označení schopnosti člověka uskutečňovat přesahovou aktivitu nebo si ji umět představit jako lidskou podstatu.“¹⁰ Těto definici rozumím tak, že každý jedinec s průměrnou inteligencí je schopen přesahu a dokáže přijmout transcendenci jako podstatu své existence.

Nyní se dostávám od výkladů pojmu transcendence k tomu, čím vlastně transcendence může být, jak se podle odborníků může projevovat, a jak ji tito odborníci vnímají.

Bravená uvádí, že transcendování (přesahování) „je součástí lidské každodenní reality.“¹¹ K této myšlence dochází na základě knihy *Dítě v osobnostním pojetí* pedagogického psychologa Zdeňka Heluse, který se také zabýval pojmem transcendence. Podle něho pojem transcendence znamená, že se „...člověk nezabývá jen sám sebou a svými běžnými starostmi či radostmi; ale záleží mu také na něčem, co jej přesahuje, co je více než on, co dává jeho životu vyšší cíl a smysl.“¹² Právě Helus upozorňuje na fakt, že každý má s přesahem nějakou zkušenost. Jde například o situace, kdy soucítíme s někým, kdo trpí a my mu toužíme nějakým způsobem pomoci.¹³ Dále pak transcendování podle Bravené: „...přináší člověku smysl života, pocit bezpečí, klid; navozuje v něm potřebu odpustit, být vděčný; posiluje tendence k solidaritě,...vede k vnitřní vyrovnanosti a pozitivnímu hodnocení sebe, vlastního života i okolí.“¹⁴ Podle amerického psychologa Abrahama Maslowa (1908–1970) je „...potřeba transcendence, přesahu, hlubokého prožití toho, že člověk je součástí většího celku – lidstva, přírody, Země, a nakonec celého vesmíru“¹⁵

⁷ o sociologii se Bravená nezmiňuje.

⁸ tamtéž, s. 24

⁹ Pojmy přesah a transcendence jsou používány v publikaci Bravené jako synonyma

¹⁰ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 64

¹¹ tamtéž, s. 52

¹² HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-628-5. s. 105

¹³ tamtéž, s. 265

¹⁴ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 83

¹⁵ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 233

nejvyšší lidskou potřebou, o kterou může člověk usilovat, pokud jsou uspokojeny jeho nižší potřeby.¹⁶

Tyto náhledy na transcendenci vnímán jako „pozitivně laděné“. Bravená však upozorňuje na fakt, že přesahová aktivita (transcendování) může být i negativní, a tím myslí aktivitu, která vede k „*upřednostnění sebe nebo poškození sebe i druhého*.“¹⁷ Bravená k tomu ještě dodává, že o tom, zda přesahová aktivita bude negativní nebo pozitivní, „*rozhoduje propojení vnitřní intence člověka a aktivity jednotlivce*.“¹⁸ Vysvětlují si to tak, že pokud tedy dělám něco, čím chci upřednostnit sebe, případně poškodit někoho jiného nebo sebe a je mým záměrem toto udělat, jedná se o negativní přesahovou aktivitu.

V této podkapitole jsem se věnovala termínu *transcendence*. Nejprve jsem poskytla několik definic tohoto pojmu, se kterým pracuje několik vědních oborů, a dále jsem se blíže věnovala tomu, co si pod tímto pojmem můžeme představit. Následující podkapitola bude věnována pojmu *spiritualita*, kde postupně vysvětlím, jak spiritualita souvisí s transcendencí.

2.1 Spiritualita

Bravená říká, že „*transcendence je součástí i znakem spirituality*.“¹⁹ Tímto tvrzením rozumím, že pojem spiritualita je pojmem, který s transcendencí souvisí. Bravená vychází z tvrzení psychologa Říčana (1933), který uvádí ve své knize *Psychologie náboženství a spirituality*, že spiritualita spočívá „*ve specifickém prožívání vztahu k božstvu, k nadosobnímu ideálu, k posvátné pospolitosti, veškerenstvu, apod.*“²⁰. Zjednodušeně uvádí, že „*Spiritualita znamená hledání a prožívání posvátného*.“²¹ Pojem spiritualita (z *lat. „spiritus“*, *duch*²²) se často objevuje ve spojení se slovem náboženství (náboženství a

¹⁶ Tamtéž, s. 233

¹⁷ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 65

¹⁸ Tamtéž, s. 65

¹⁹ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 57

²⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 61

²¹ tamtéž, s. 288

spiritualita, náboženství/spiritualita) tedy to, co bylo dříve považováno za nedílnou součást náboženství, tzn. prožitková, subjektivní stránka náboženství se nyní podle Říčana nazývá spiritualita.²³

Tento pojem se začal objevovat až během druhé poloviny minulého století, kdy se výrazně měnil náboženský život a postoje k náboženství. Na Západě se vytvořila averze vůči církvím a v 60. letech zněl ve Spojených státech slogan *I am not religious, but I am spiritual*, který Řičan překládá takto: „*Náboženství ne, ale duchovní život – to ano!*“²⁴ Řičan upozorňuje, že v psychologickém pojetí spirituality jde o „*ducha lidského*“ (na rozdíl od teologie, ze které pojem spirituality vychází a kde znamená to, co v člověku působí Duch svatý²⁵) a rozumí se jím něco ušlechtilého, vyššího, co povznáší, jde o nejvyšší zájem atd. V psychologii se tedy chápe spiritualita jako něco, co nesouvisí nutně s náboženstvím. Řičan upozorňuje, že pojem spirituality není ustálený.²⁶ Podle amerického profesora psychologie Pargamenta (1950), kterého Řičan cituje, se spiritualita chápe jako něco nového. Je to záležitost individua, jeho prožívání, jednání. Na druhou stranu pojem náboženství asociuje něco zastaralého, rozumí se jím vnější formy, instituce, rituály, nauky,...²⁷ Bravená souhlasí se švýcarským pedagogem a spirituálním psychologem Bucherem (1960), který upozorňuje na to, že neexistuje model, který by postihl rozmanitost spirituality. Sám Bucher vyvodil pro spiritualitu stěžejní kategorii, kterou je „*sounáležitost*“ a „*vztah*“ s tím, co je nadlidské, s lidmi, s přírodou.²⁸ Také Řičan uvádí, že „*vztahy samy mají za určitých okolností spirituální povahu*“ ve smyslu přirozené „*nenáboženské*“ spirituality, protože „*jejich prožívání má kvalitu, již lze charakterizovat i spiritualitu.*“²⁹ Do spirituality zahrnuje Řičan *okouzlení* (krásou, půvabem jiné lidské

²² DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Překlad Jan Binder. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5. s. 284

²³ BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-3434-7. s. 226

²⁴ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 49

²⁵ tamtéž, s. 153

²⁶ tamtéž, s. 153

²⁷ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 50

²⁸ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 58

²⁹ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 61

bytosti, či výtvarným dílem) – může budít takové nadšení, že jde o vrcholnou zkušenost, *respekt k lidské bytosti, intimitu, soucit, nenávisť*.³⁰

Bravená upozorňuje, že bychom měli rozlišovat spiritualitu jako všeobecnou vztažnost člověka k transcendentnu (zde se Bravená odkazuje na „nenáboženskou spiritualitu“ tak, jak ji definoval Říčan) a spiritualitu jako zbožnost jednotlivých náboženství.³¹

Bravená shrnuje svůj náhled na transcendenci v rámci spirituality, a to tak, že pojem transcendence je podle ní definován dvojím způsobem – objektivně a subjektivně. Objektivním způsobem myslíme to, co stojí mimo člověka a přesahuje jej – bůh, nějaká vyšší duchovní bytost³² a subjektivním rozměrem transcendence je podle Bravené „sebetranscendence, které je člověk schopen, a která je podmínkou jeho spirituálního vztahu k někomu nebo něčemu.“³³

Já osobně rozumím výkladu Bravené tak, že objektivní rozměr transcendence v rámci spirituality je to, co stojí mimo mě (nade mnou, kolem mě) – tedy například bůh, strážní andělé, duše mrtvých... a subjektivním rozměrem transcendence je to, co se týká přímo mě – vztahy mezi lidmi, moje hodnotová orientace, atd. ale také to, jak se já vztahuji k objektivnímu rozměru transcendence – zda v něj věřím, zda o něm přemýšlím, snažím se ho vnímat, a tedy pracuji na kultivaci sebetranscendence.

Právě Říčan považuje za důležité kultivovat spiritualitu člověka, a to například v psychoterapii či v zážitkové pedagogice (tzn. např. dramatická výchova). Pokud spiritualita nebude kultivována, hrozí tak zakrnění spirituality, děs vůči rasové či jiné jinakosti atd.³⁴ Z tohoto tvrzení usuzuji, že nějaká forma spirituality je vlastní každému člověku a je jen na něm (potažmo na rodičích dítěte, na škole, na prostředí, ve kterém vyrůstá), zda a jak ji bude kultivovat a rozvíjet.

³⁰ tamtéž, s. 61

³¹ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 57

³² HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 58

³³ tamtéž, s. 58

³⁴ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 63

V této podkapitole jsem se zabývala pojmem spiritualita, s nímž se můžeme setkat například v psychologii a náboženství. Transcendenci v rámci spirituality si obecně můžeme představit něco, co stojí mimo nás – tedy Boha, nějaké vyšší bytosti, ale také to, co se týká přímo nás – mezilidské vztahy, náš vztah k přírodě, naše hodnoty. Je na každém člověku, zda bude svoji spiritualitu nějakým způsobem více rozvíjet nebo ne.

O kultivaci samotné transcendence u dětí podle Bravené se zmíním v hlavně v podkapitole 1.3.

2.2 Náboženství

V předchozí podkapitole jsem se zabývala pojmem spiritualita, který je často spojován s pojmem náboženství a má souvislost i s transcendencí. Považuji tedy za důležité se zmínit v této práci i o pojmu náboženství.

Narozdíl od pojmu spiritualita, který nejvíce používá teologie a psychologie, a pojmu transcendence, se kterým pracuje nejvíce filozofie a psychologie, se pojmem náboženství podle Říčana „...rozumí to, čím se zabývá religionistika, věda o náboženství.“ Podle něj nelze určit přesnou definici náboženství, protože „každý odborník má právo vymezit pojem náboženství tak, jak to nejlépe vyhovuje jeho badatelským záměrům a způsobu myšlení...“³⁵ Kromě religionistiky se však pojmem náboženství zabývá například i sociologie, protože právě náboženství hrálo v minulosti, ale u některých lidí i v současnosti, důležitou roli v jejich životě. Český sociolog David Václavík (1975) cituje britského sociologa Heelase (1946), který říká, že „...pro náboženství je typické, že jedince i s jeho subjektivitou podřizuje vyšší autoritě, na níž je vše závislé a z níž je všechno odvozeno...náboženství je pojmem, který vyjadřuje závazek vůči vyšší pravdě existující někde „mimo“ tento svět a exkluzivně spojené se specifickými projevy své autority (např. svatými písmi, dogmaty, rituály, apod.)“³⁶ Podle francouzského sociologa Émile Durkheima (1857–1917) je náboženství systém věr a praktik vztahujících se k posvátným věcem a věcem zakázaným a tento systém věr a praktik sjednocuje všechny, kteří jej

³⁵ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 33

³⁶ VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2468-3. s. 168

dodržují do jednoho společenství., tj. církve, tedy sjednoceného společenství věřících.³⁷ český sociolog Dušan Lužný (1964) upozorňuje také na to, že jak Durkeim, tak například americký sociolog Thomas F. O'Dea (1915–1974) klade velký důraz na sociální podstatu náboženství, které sjednocuje jedince se skupinou, utěšuje ho ve zklamání, umožňuje, aby člověk chápal svůj život na světě jako smyslupný. Dále podle O'Dea a Durkheima náboženství upevňuje a posiluje jednotu společnosti, a proto nelze předpokládat všeobecný zánik náboženství – každá společnost si, podle nich, vytváří specifickou formu náboženství – tato forma může být založena například i na pokroku, svobodě vyznání, na svobodném bádání atd., tedy na věcech, které jsou v určité době nedotknutelné, a tedy posvátné.³⁸ O'Dea vnímá náboženství jako funkcionální nezbytnost pro všechny společnosti, a proto veškeré snahy, které směřují proti náboženství, vnímá jako něco co narušuje sociální systém.³⁹ Sociolog O'Dea také popisuje proces institucionalizace náboženství, kdy docházelo k posunu od rozptýleného, spontánního náboženského postoje každého jedince (v archaických společnostech náboženství pronikalo do všech složek života a ovlivňoval život všech členů společnosti) k standardizaci různých obřadních procedur a začaly vznikat velké náboženské organizace a nové druhy těchto organizací. Nicméně vlivem racionalizace myšlení tj. *“nejen kognitivní postoj, který je relativně osvobozen od emocí, ale také stále širší užívání logiky na úkor emocionálního a symbolického výkladu světa”*⁴⁰ se stalo, že náboženský výklad světa přestal být základním způsobem myšlení a stal se pouze privátní záležitostí jedince. K tomuto obratu došlo vlivem technického pokroku, kdy člověk dospěl k přesvědčení, že všechny události mohou být předvídaný a přírodní síly mohou být ovládný, tedy upřednostnil aktivní přeměnu životního prostředí kolem sebe nad náboženskými úkony.⁴¹ Náboženství tedy ztrácí ve světě jednu ze svých funkcí a je zatlačováno do soukromí jedinců. Sociologové mluví o privatizaci a individualizaci náboženství v moderních společnostech.⁴² Velký vliv na jedince měly a stále mají v tomto ohledu média, sekty, nová náboženská společenství, různé podniky zabývající se astrologií

³⁷ LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-210-2224-8. s. 40

³⁸ LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. ISBN 80-210-2224-8. s.70

³⁹ tamtéž, s. 68

⁴⁰ LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. ISBN 80-210-2224-8. s. 70

⁴¹ tamtéž, s. 69-71

atd.⁴³ Lužný (1999, s. 81) ilustruje privatizovanou formu náboženství podle Luckmanna (1991) na hnutí New Age⁴⁴, které klade velký důraz na duchovní vývoj každého jedince, vydává množství psychologických, terapeutických, magických,... příruček.⁴⁵ Hnutí odmítá budovat náboženskou organizaci a jeho struktura má spíše podobu sítě – nemá stabilní organizaci, systém náboru členů, dogmata atd... Lužný shrnuje, že většina sociologů se shoduje na tom, že v tradiční společnosti bylo náboženství jedním z klíčových faktorů a prostupovalo celým životem společenství a ovlivňovalo život jedince i celého společenství, V moderní společnosti se náboženství mění v druhotný sociální činitel a stává se z něj soukromá záležitost trávení volného času.⁴⁶

V této podkapitole jsem se zabývala pojmem náboženství, které zvláště v minulosti v tradiční společnosti formovalo životy lidí a celých společenství. V moderní společnosti se náboženství stalo soukromou záležitostí jedince. Dle mého názoru může právě náboženství mít na člověka vliv v jeho jeho přístupu k transcendenci. Nábožensky založený člověk zpravidla věří v „něco“ mimo něj – ať je to bůh či jiné duchovní bytosti, ale zároveň se snaží o budování kvalitních mezilidských vztahů a celkově dobře vedený život (samozřejmě za předpokladu, že jde o náboženství, které o tyto ctnosti usiluje. Je to například křesťanství a židovství, které se řídí desaterem a křesťané a židé ho berou jako směrnici svého života.)

Právě příslušnost k nějaké náboženské skupině může být pro děti v kolektivu dalších dětí pocházejících z různých sociálních prostředí jistým „znevýhodněním“. Můžou čelit posměchu a nepochopení ze strany zbytku dětského kolektivu. Právě tomuto tématu se budu věnovat v kapitole 1.3 a v závěru diplomové práce.

⁴³ LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. ISBN 80-210-2224-8.

⁴⁴ Vznik hnutí New Age je nejčastěji spojován s vydáním knihy „Kristův návrat“ teosofky Alice Ann Baileyové (1880-1949) v roce 1948 v Kalifornii
GODFRIED, Danneels. *New Age-náboženství bez Boha* [online]. [cit. 2015-05-22]. Dostupné z: <http://www.vira.cz/Texty/Knihovna/New-Age-nabozenstvi-bez-Boha.html>

⁴⁵ LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. ISBN 80-210-2224-8. s. 81

⁴⁶ tamtéž, s. 137

2.3 Shrnutí

Na základě toho, jak jsem přiblížila pojem transcendence a s ním úzce související pojmy spiritualita a náboženství, chci zvolit jako východisko své práce pohled Noemi Bravené, která poukazuje na dva směry přesahu, a to na směr horizontální a směr vertikální.

Horizontální směr přesahu člověka je podle Bravené spojen se socializací. Člověk se přesahuje k druhým a jde mu vlastně o blaho druhého člověka, přírody, státu, skupiny. Může to být nějaký čin lásky, pomoc druhému, boj za ideály. Tento směr přesahu se objevuje v našem každodenním životě. Bravená upozorňuje, že ne u každého je tento typ přesahu viditelně doložitelný, protože každý má svou životní cestu a ne všichni se nutně zajímají o druhé lidi, o přírodu, o dění kolem sebe.⁴⁷ Bravená dále popisuje, že v transcendentním jednání se kromě vnější viditelné aktivity objevuje svobodná vůle a radost jedince konat, upřednostnění blaha druhého, pocit sounáležitosti s něčím vyšším, jedinec nazírá důsledky svého jednání pro budoucnost lidstva a má víru ve smysluplnost konkrétního jednání.⁴⁸

Ve vertikálním směru přesahu člověk transcenduje své já k něčemu vyššímu, k Bohu, směrem k tomu, co je pro většinu lidí abstraktní. Je doprovázen intenzivními zážitky, propojením s bohem, s vírou, s důvěrou v existenci „něčeho“⁴⁹ ... Bravená dále upozorňuje na fakt, že vertikální směr přesahu není pro mnohé hmatatelný a pochopitelný, a tedy tyto lidé ho považují za neexistující. O tomto směru přesahu víme málo, protože je poznatelný pouze vlastní zkušeností. Je to oblast, která se intenzivně týká jednotlivce. Bravená klade důraz na to, že vertikální směr přesahu se zrcadlí napříč lidstvem a má podstatný vliv na socializaci člověka.⁵⁰ Horizontální a vertikální směr přesahu spolu úzce souvisí, někdy se i překrývají. Bravená tento fakt demonstruje na klasické vertikále a horizontále, kdy je nutné pro existenci vertikály definovat horizontální směr. Říká, že: „*Uskutečňováním horizontálního směru transcendování člověk vrůstá do směru vertikálního...*“⁵¹ Platí to i naopak. Tím, jak člověk poznává vertikální přesah, se sám mění vůči svému okolí. Podle

⁴⁷ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 50

⁴⁸ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 60

⁴⁹ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 49

⁵⁰ tamtéž, s. 59-60

⁵¹ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 61

Bravené je ve vývoji dítěte nutné oba směry podporovat tak, aby je dítě bylo schopno chápat, aby se mohl přesah postupně rozvinout jako důležitá kvalita zralé osobnosti.

Přestože vertikální a horizontální směr přesahu spolu souvisí, rozhodla jsem se, že ve výzkumné části své diplomové práce se zaměřím na vertikální směr přesahu, protože tomuto směru není v českých školách věnována zdaleka taková pozornost jako přesahu horizontálnímu, kdy se klade například důraz na ohleduplné chování k druhým, péči o přírodu atd.

2.4 Rozvoj transcendence u dětí a co má na tento rozvoj vliv?

Dříve, než budu hledat odpověď na otázku položenou v nadpise této podkapitoly, pokusím se vysvětlit, proč by se vůbec transcendence u dětí měla rozvíjet.

Bravená se odkazuje na výzkumy v humanistické psychologii, pozitivní psychologii, psychologii smysluplnosti, spirituality a v náboženství, které potvrdily, že transcendentní rozměr člověka má pozitivní vliv na duševní i psychické zdraví a zvyšuje fyzickou odolnost dětí.⁵² Vedení dětí k rozvíjení přesahu podle Bravené může vést ke zmírnění patologických jevů a přinést dítěti přidané hodnoty, např. pomáhá se vyrovnávat s etnickými i religiózními menšinami, rozvíjí u něj etické citění, rozšiřuje znalostní obzory atd.⁵³ Je tedy zjevné, že rozvoj přesahu u dětí můžeme vnímat jako něco, co děti pozitivně ovlivňuje, a to hned v několika oblastech. Ve škole děti tráví spoustu času, a proto si myslím, že právě škola by měla být místem, kde by se měl přesah dětí rozvíjet.

Nyní se dostáváme k otázce z nadpisu kapitoly, se kterou souvisí otázka, kterou si Bravená klade, a to: Jak učit děti o vertikálním směru přesahu, co jim v této problematice napomáhá a co jim brání?⁵⁴

Podle Bravené je důležité uvědomit si, že přesah není jen výsadou dospělých, ale že i děti mají určité vlastnosti uschopňující je k určité formě přesahu. Dítě se s plně rozvinutým přesahem nerodí, ale postupně se k němu vyvíjí.⁵⁵ Škola je podle Bravené místem, které by

⁵² BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 115-118

⁵³ tamtéž, s. 118

⁵⁴ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANČLOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 59-60

⁵⁵ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANČLOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 70-72

ideálně mělo pečovat o přesah dítěte, tedy „rozvíjet kompetenci k transcendoání“⁵⁶, kterou Bravená nazývá také „kompetenci k vyššímu myšlení“⁵⁷. Při rozvíjení a podporování přesahu u dětí je nutné brát v potaz specifické dětské vlastnosti – například fantazie a pohádkové vidění světa v předškolním věku, kdy dobro vítězí vždy nad zlem,⁵⁸... Německý profesor psychologie Horst Heidbrink ve své knize Psychologie morálního vývoje vychází ze čtyř základních vývojových fází kognitivního vývoje, které definoval švýcarský psycholog Piaget (1896–1980). Heidbrink klade důraz na třetí stádium, tedy stádium konkrétních operací, které odpovídá mladšímu školnímu věku (6–11 let). Děti v tomto období začínají myslet logicky o věcech, na které si mohou sáhnout, avšak ještě ne o abstraktních věcech.⁵⁹ Říčan upozorňuje na „kognitivní konflikt“ u dětí, jejichž výchova je nábožensky pojatá, a to konflikt mezi mytologickým obrazem světa, který se děti učí v náboženství, a vědeckými poznatky, které získává ve škole.⁶⁰

Děti mladšího školního věku již vnímají druhého jako Ty, tzn. existuje mezi nimi rovnocenný vztah a začínají reflektovat své pocity a myšlenky, postupně chápou stanoviska druhých a díky tomu dokážou posoudit svůj názor, myšlenky a pocity někoho jiného.⁶¹

Velký vliv na děti, a tedy i na rozvoj jejich přesahování mají média. Je proto důležité o problémech a všech tématech, která se v mediích objevují s dětmi mluvit, aby pocítily určité pohnutí a aby vnitřně neotupěly.⁶²

Vzhledem k tomu, že přesah v sobě obsahuje určitou zamlženost, je důležité vést děti k tomu, že v některých situacích nelze říct rozhodné ano-ne, že není vždy nutné

⁵⁶ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 148

⁵⁷ tamtéž, s. 148

⁵⁸ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 70-72

⁵⁹ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 243

⁶⁰ HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Vyd. 1. Překlad Ondřej Müller. Praha: Portál, 1997. ISBN 8071781541, s. 47-48

⁶¹ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3. s. 243

⁶² HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 74

⁶³ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 107

rozhodnout se pro jednu odpověď, ale brát v potaz a respektovat, že každý jedinec má v těchto situacích právo na vlastní názor.⁶³

Co se týká raného vertikálního přesahu u dítěte, dítě většinou brzy pochopí, že o vertikálním přesahu se ve škole mlčí – chce se vyhnout posměchu spolužáků, že je například nábožensky vychováván, že si vymýšlí, když tvrdí, že svět byl stvořen za sedm dní atd. Negativní postoje spolužáků mají tedy také velký vliv na vertikální rovinu přesahu u dítěte, ale i na vztahy k ostatním – ty patří k horizontálnímu směru přesahu.⁶⁴

2.4.1 Shrnutí

V této podkapitole jsem se věnovala důležitosti rozvoje přesahu u dětí. Rozvoj přesahu ovlivňuje děti pozitivně především v oblasti psychické, ale má vliv i na jejich fyzickou odolnost. Vytkla jsem několik faktorů, které ovlivňují rozvoj přesahu dětí. Je to věk dětí, tedy vývojová fáze kognitivního vývoje, dále prostředí, ve kterém dítě vyrůstá – zda je například nábožensky vychováván či nikoliv; třídní kolektiv a samozřejmě osobnost učitele, který musí vnímat potřeby a specifika každého žáka, aby u nich mohlo dojít k rozvíjení přesahu.

Jistě jsou i další aspekty, které ovlivňují rozvoj přesahu u dětí. Bravená se zmiňuje ještě například o inteligenci, kdy vertikální i horizontální přesah může být zpochybňován u mentálně postižených lidí.⁶⁵

V závěru této práce se zaměřím na to, jakým způsobem a kdy může učitel rozvíjet přesah u dětí a jaké metody k tomu učitel může použít.

⁶³ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 65-71

⁶⁴ HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7290-596-6. s. 81-83

⁶⁵ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 69

3 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

V letech 2001–2004 vznikl *Rámcový program pro základní vzdělávání (RVP ZV)*. Jedná se o dokument, který „konkretizuje požadavky státu vymezením základního rámce v podobě cílů, obsahu a očekávaných výstupů v oblasti základního vzdělávání.“⁶⁶

Mezi základní principy RVP ZP je podpora komplexního přístupu k realizaci vzdělávacího obsahu, volba různých vzdělávacích postupů, metod a forem výuky a přizpůsobování výuky potřebám jednotlivých žáků.⁶⁷ Rámcový vzdělávací program byl od roku 2004 několikrát upravován a inovován podle zkušeností učitelů a podle potřeb žáků. Poslední úprava RVP ZV je platná od 1. září 2013. Touto verzí se tedy budu zabývat a budu z ní vycházet v následujících podkapitolách své diplomové práce.

V této části práce chci analyzovat Rámcový vzdělávací program a zjistit, ve kterých vzdělávacích oblastech se podle charakteristik a očekávaných výstupů může téma transcendence objevit. Podobně bych podle charakteristik a přínosů chtěla vytipovat i průřezová témata (průřezová témata neobsahují očekávané výstupy). Vzhledem k tomu, že s horizontálním směrem přesahu se setkáváme například v mezilidských vztazích denně, zaměřím se tedy na vertikální směr přesahu, jak jsem již zmínila dříve.

3.1 Analýza RVP ZV z hlediska začlenění tématu vertikální transcendence

Na první pohled by se mohlo zdát, že v RVP ZV se téma transcendence přesněji vertikální transcendence nikde neobjevuje, že nikde není věnován prostor tématům souvisejícím s náboženstvím, bohem a tím, co nás přesahuje, co je mimo naše smysly. Při podrobnějším prostudování však zjistíme, že charakteristiky a cílové zaměření některých vzdělávacích oblastí a očekávané výstupy některých vzdělávacích oborů a některá průřezová témata dávají prostor pro zařazení témat, která s vertikální transcendencí ať již přímo nebo nepřímo souvisí. V následujících podkapitolách se budu snažit tyto vzdělávací oblasti a

⁶⁶ SPILKOVÁ, Vladimíra. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Vydání první. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-942-9. s. 22

⁶⁷ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>.

průřezová témata postihnout. Vzhledem k tomu, že studuji obor Učitelství pro 1. stupeň ZŠ, zaměřím se tedy pouze na první a druhé vzdělávací období prvního stupně základní školy.

3.2 Vzdělávací oblasti a obory, které dávají prostor tématům zahrnující vertikální transcendenci

Vůbec první vzdělávací oblastí v RVP ZV je Jazyk a jazyková komunikace, zároveň je to také první oblast, v níž se mohou objevit témata zahrnující vertikální transcendenci. Vycházím z charakteristiky oblasti, kde se píše, že: „*Užívání češtiny jako mateřského jazyka v jeho mluvené i písemné podobě umožňuje žákům poznat a pochopit společensko-kulturní vývoj lidské společnosti.*“⁶⁸ a dále se v charakteristice oboru Literární výchova dozvíme, že: „*Žáci dospívají k takovým poznatkům a prožitkům, které mohou pozitivně ovlivnit jejich postoje, životní hodnotové orientace a obohatit jejich duchovní život.*“⁶⁹

V charakteristice Cizího jazyka a Dalšího cizího jazyka se dočteme, že osvojování cizích jazyků „*umožňuje poznávat odlišnosti ve způsobu života lidí jiných zemí i jejich odlišné kulturní tradice*“⁷⁰, tudíž i zde mohou mít témata týkající se vertikální transcendence své místo. V očekávaných výstupech⁷¹ oborů, které patří do této vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace jsem nenašla žádný bod, který by od žáků vyžadoval nějaké znalosti, schopnosti či dovednosti, které by s vertikální transcendencí jakkoliv souvisely.

Následující vzdělávací oblasti Matematika a její aplikace a Informační a komunikační technologie neposkytují pro témata související s vertikální transcendencí žádný prostor.

Čtvrtou vzdělávací oblastí v RVP ZV je Člověk a jeho svět. Je to vzdělávací oblast, která je koncipována pouze pro první stupeň základního vzdělávání. Vzdělávací obor Člověk a jeho svět je rozčleněn do pěti tematických okruhů, a to Místo, kde žijeme, Lidé kolem nás, Lidé a čas, Rozmanitost přírody a Člověk a jeho zdraví. Podle charakteristik jednotlivých tematických okruhů by se témata související s vertikální transcendencí mohla zařadit snad pouze do okruhu Lidé a čas, neboť se v tomto okruhu vychází od událostí v rodině, obci a

⁶⁸ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>. s. 17

⁶⁹ tamtéž, s. 17

⁷⁰ tamtéž, s. 18

⁷¹ Připomínám, že se zabývám očekávanými výstupy pro 1. stupeň ZŠ

regionu a postupuje se „*k nejdůležitějším okamžikům v historii naší země.*“⁷² Právě sem můžeme začlenit např. téma náboženství, které s historií naší země souvisí, jelikož mělo mnohdy vliv na formování státu, politickou situaci země i na život obyčejných lidí. Při prostudování očekávaných výstupů a učiva zjistíme, že se téma vertikální transcendence může objevit i v okruhu Lidé kolem nás, protože jedním bodem učiva tohoto okruhu je Soužití lidí, kam podle RVP ZV patří „*mezilidské vztahy, komunikace, principy demokracie; obchod, firmy, zájmové spolky, politické strany, církve, pomoc nemocným, sociálně slabým, společný „evropský dům*“⁷³ a právě zařazení tématu církví může vést k diskuzím o vertikální transcendenci. V očekávaných výstupech okruhu Lidé a čas se od žáků vyžaduje orientace v hlavních reáliích minulosti a současnosti naší vlasti a dále má žák objasnit historické důvody pro zařazení státních svátků a významných dnů.⁷⁴ Téma státních svátků poskytuje velký prostor pro otázky týkající se vertikální transcendence, protože několik z nich má náboženský podtext. I nový státní svátek, který byl schválen v roce 2015, připadá na Velký pátek, což je pro křesťany jeden z nejdůležitějších dnů celého roku.

Vzdělávací oblasti Člověk a společnost a Člověk a příroda jsou koncipovány pouze pro druhý stupeň základního vzdělávání. Nebudu se jimi tedy blíže zabývat.

V cílovém zaměření vzdělávací oblasti Umění a kultura se mimo jiné dozvíme, že tato oblast vede žáka k „*...rozvíjení tvůrčího potenciálu, kultivování projevů a potřeb a k utváření hierarchie hodnot.*“⁷⁵ Ve vzdělávacích oborech této oblasti (Hudební výchova a Výtvarná výchova) se však již blíže nespecifikuje, jaké učivo by mělo přispět právě k utváření hierarchie hodnot či jaké očekávané výstupy se v této oblasti od žáků vyžadují.

Ve vzdělávacích oblastech Člověk a zdraví a Člověk a svět práce jsem nikde nenašla prostor, který by mohl být věnován otázkám vertikálního přesahu.

V RVP ZV následují Doplňující vzdělávací obory (dále DVO), kam patří nejprve Dramatická výchova. Očekávané výstupy tohoto oboru opět od žáků nevyžadují žádné znalosti, schopnosti a dovednosti, které by nějak souvisely s vertikální transcendencí.

⁷² *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.* [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>. s. 39

⁷³ tamtéž, s. 42

⁷⁴ tamtéž, s. 43

⁷⁵ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.* [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>. s. 60

Dalším oborem, který patří mezi DVO je Etická výchova. Etická výchova se skládá z deseti základních témat, na která navazuje šest aplikačních témat. Mezi aplikační témata patří také Duchovní rozměr člověka a Hledání pravdy a dobra jako součást přirozenosti člověka. Minimálně tato dvě témata jistě nabídnou hodně prostoru pro diskuzi týkající se vertikální transcendence.

Předposledním vzdělávacím oborem ze skupiny DVO je Filmová a audiovizuální výchova. V charakteristice tohoto oboru se mimo jiné dočteme, že tento obor „*přispívá k rozvoji osobnosti žáka, vytvoření jeho hodnotového systému, etických postojů a aktivního vztahu ke společnosti.*“⁷⁶ I film (který učitel záměrně vybere) může iniciovat otevření témat souvisejících s vertikální transcendencí.

Posledním vzdělávacím oborem ze skupiny DVO je Taneční a pohybová výchova. V tomto oboru se témata zahrnující vertikální směr přesahu opět neobjevují.

Následující částí v RVP ZV jsou Průřezová témata. První z nich je Osobnostní a sociální výchova. V charakteristice tohoto tématu mimo jiné stojí, že „*Osobnostní a sociální výchova může napomoci k získání dovedností vztahujících se k zdravému duševnímu a sociálnímu životu.*“⁷⁷ Právě duševní život úzce souvisí s vertikálním směrem přesahu. Osobnostní a sociální výchova je členěna do tří tematických okruhů – Osobnostní rozvoj, Sociální rozvoj a Morální rozvoj. Tematické okruhy Osobnostní rozvoj a Morální rozvoj jsou zaměřeny kromě jiného i na hodnoty a postoje – na „*analýzy vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevů v chování lidí.*“⁷⁸ Na vrcholu našeho žebříčku hodnot je podle Maslowa transcendence, tedy i včleněním tohoto okruhu do vzdělávacích oborů se jistě dotkneme i otázek souvisejících s vertikální transcendencí.

Charakteristika následujícího průřezového tématu Výchova demokratického občana se zmiňuje o tom, že má vazbu zejména na ty vzdělávací oblasti „*v nichž se tematizuje vztah k sobě samému i ostatním lidem, k okolnímu prostředí, k normám i hodnotám.*“⁷⁹ Z hlediska vertikálního směru přesahu můžeme tedy toto průřezové téma vnímat obdobně jako Osobnostní a sociální výchovu.

⁷⁶ tamtéž, s. 100

⁷⁷ tamtéž, s. 108

⁷⁸ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.* [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>. s. 110

⁷⁹ tamtéž, s. 110

Dalším průřezovým tématem je Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech. Na prvním stupni poskytuje příležitost k realizaci tohoto tématu vzdělávací oblast Člověk a jeho svět. Toto průřezové téma mimo jiné „*prohlubuje vědomosti potřebné k pochopení souvislostí evropských kořenů,...*“⁸⁰ a dále „*podporuje pozitivní postoje k tradičním evropským hodnotám.*“⁸¹ Evropské kořeny souvisí opět s náboženstvím, tedy s jednou ze součástí vertikální transcendence. Posledním průřezovým tématem, který se v mnohých bodech své charakteristiky dotýká (dle mého názoru nejvíce ze všech průřezových témat) otázek vertikálního směru přesahu, je Multikulturní výchova. V RVP ZV se dočteme, že „*Multikulturní výchova v základním vzdělávání umožňuje žákům seznamovat se s rozmanitostí různých kultur, jejich tradicemi a hodnotami.*“⁸² S rozmanitostí kultur souvisí i náboženství těchto kultur, jejich vztah k Bohu,...Toto průřezové téma mimo jiné „*rozvíjí schopnost poznávat a tolerovat odlišnosti jiných národnostních, etnických, náboženských sociálních skupin spolupracovat s příslušníky odlišných sociokulturních skupin.*“⁸³ Dále „*stimuluje, ovlivňuje a koriguje jednání a hodnotový systém žáků, ...pomáhá uvědomovat si neslučitelnost rasové (náboženské či jiné) intolerance s principy života v demokratické společnosti.*“⁸⁴

V charakteristikách posledních dvou průřezových témat, tedy Environmentální výchovy a Mediální výchovy se na základě mého prostudování obou témat neobjevuje žádný bod, který by se nějakým způsobem dotýkal témat souvisejících s vertikální transcendencí.

3.3 Shrnutí

V podkapitole, která se týkala Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání, jsem se snažila analyzovat jednotlivé vzdělávací oblasti, vzdělávací obory a průřezová témata z hlediska prostoru, který tyto části RVP ZV věnují tématům souvisejícím ať již přímo nebo nepřímo s vertikální transcendencí, tedy s vertikálním směrem přesahu.

⁸⁰ tamtéž, s. 113

⁸¹ tamtéž, s. 113

⁸² tamtéž, s. 114

⁸³ tamtéž, s. 114

⁸⁴ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání.* [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>. s. 115

Těmto tématům se tedy můžeme věnovat v těchto vzdělávacích oborech: Literární výchova, Cizí jazyk a Další cizí jazyk, Člověk a jeho svět, Etická výchova a Filmová a audiovizuální výchova. Z průřezových témat, která jsou zapojována do jednotlivých vzdělávacích oborů, věnuje tématům vertikálního přesahu nejvíce prostoru Multikulturní výchova, dále pak Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Výchova demokratického občana a Osobnostní a sociální výchova.

Nutno ale podotknout, že otázky související s vertikálním směrem přesahu, mohou vyvstat i v oborech, v nichž se tyto otázky a témata neočekávají nebo o nich v RVP ZV není žádná zmínka. Jedná se například o Hudební výchovu, kdy se například v předvánočním čase při nacvičování koled, můžeme dotknout tématu náboženství. Stejně tak ve Výtvarné výchově při výrobě vánoční výzdoby či různých předmětů na předvánoční či velikonoční trhy atd. Dalším takovým oborem je Dramatická výchova. V dramatické výchově je čistě na učiteli, jaké téma v hodině otevře. Mohou to tedy být i témata související s vertikálním směrem přesahu, pokud učitel sám uzná za vhodné se těmto tématům s tou kterou skupinou věnovat.

Je zřejmé, že se žáci těchto otázek mohou dotknout i v hodinách, kdy s tím učitel vůbec nepočítá. Například v hodině matematiky, tělocviku či o přestávkách.

4 Výzkumná část

V předchozích kapitolách jsem při analýze RVP ZV zjistila, že témata související s vertikální transcendencí se mohou objevit hned v několika vzdělávacích oborech. Výzkumnou část svojí diplomové práce jsem rozdělila na dvě kapitoly. V první a zároveň hlavní kapitole se budu zabývat analýzou učebnic, které se ve výše vtypovaných oborech RVP využívají. Ve druhé doplňující kapitole výzkumné části se budu zabývat interview, která jsem provedla s několika dětmi. Interview se týkala uvažování dětí o vertikální transcendenci.

4.1 Výzkumná část – analýza učebnic jednotlivých vzdělávacích oborů

V této kapitole chci prozkoumat tři sady⁸⁵ učebnic k danému vzdělávacímu oboru, které nejprve stručně popíšu, a dále bude mým cílem zjistit, zda se samotné učebnice (potažmo autoři učebnic) nějakým způsobem tématům souvisejícím s vertikální transcendencí věnují a pokud ano, tak jakým způsobem je to provedeno. Vybrala jsem ty učebnice, které byly vytvořeny v souladu s RVP ZV. Při analýze sady učebnic si kladu tyto výzkumné otázky:

- 1) Je v sadě alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?
- 2) Pokud ano, vystačí si učitel pro toto téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence? (tzn. sám musí něco nastudovat nad rámec učebnice, aby o tématu mohl hovořit, aby mohl dětem odpovědět na jejich otázky atd.)

4.2 Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace

Podle charakteristik oborů, které patří do vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace, je největší prostor pro témata související s vertikální transcendencí poskytnut ve vzdělávacím oboru Literární výchova.

Vybrala jsem tedy tři sady čítanek, v nichž ověřím, zda jsou v nich skutečně tato témata zahrnuta.

⁸⁵ sadou jsou myšleny učebnice od jednoho nakladatelství od první do páté třídy (v analýze učebnic vzdělávacího oboru Člověk a jeho svět jsou sadou myšleny učebnice 1.-3. ročníku a 4.-5. ročníku-viz dále)

4.2.1 Učebnice nakladatelství Fraus

První sadu učebnic, kterou jsem si vybrala ke svému výzkumu, je sada čítanek nakladatelství Fraus, vydaná v letech 2008–2011. Tato sada se od ostatních odlišuje tím, že ke každé čítance patří i pracovní sešit a příručka učitele, která by měla pomoci učitelům s tím, jak pracovat s jednotlivými kapitolami, které jsou v čítankách obsaženy. Pracovní sešity v této práci analyzovat nebudu.

Čítanka pro 1. ročník základní školy⁸⁶ je rozdělena na několik tematických okruhů, např. V ptačí říši, Cesty do známa i neznáma... Nečekala jsem, že by se zde v nějakém okruhu objevila souvislost s vertikální transcendencí. Ovšem hned první příběh v okruhu Pohádky a příběhy z blízkých a dalekých krajů s názvem Jak bůh pekl lidi od Mileny Hübschmannové na str. 54, 55, se věnuje tomu, jak Bůh „upekl“ jednotlivé rasy. Jedním z úkolů k tomuto textu je, aby děti vyhledaly, kde žil první člověk a proč. Právě toto je příležitost, kdy může učitel s dětmi hovořit o Bohu a náboženství, seznámit je s Biblií a příběhem o vzniku světa. Po učiteli se tak ale bude vyžadovat jeho vlastní invence.

Je zřejmé, že děti budou mít různé názory na toto téma podle toho, co jim říkají doma rodiče. Je ale dobré když děti hned v první třídě pochopí, že může existovat více názorů na jednu problematiku a je důležité, aby respektovaly názor druhých a zabránil se tak například posměchu v následujících letech.

Příručka pro učitele se o žádném propojení s některým tématem souvisejícím s vertikální transcendencí nezmiňuje.

Čítanka pro 2. ročník základní školy⁸⁷ je rozdělena na několik tematických celků, které jsou rozděleny dále na další podtémata. V tematickém celku Kalendářní rok v podtématu Podzim, zima jsou strany 82, 83 a 84 věnovány Vánocům a svátku svatého Mikuláše. Texty o Vánocích jsou směřovány nejen k 24. prosinci, ale i ke zbylým vánočním svátkům a svátku Tří králů. Děti se tak mohou seznámit s křesťanským významem Vánoc. Příručka pro učitele⁸⁸ navíc doporučuje, aby se dětem připomněly významné svátky i jiných náboženství. V podtématu Jaro, léto jsou texty na stranách 86, 87 věnovány pomlázce a

⁸⁶ BŘEZINOVÁ, Lenka, Jiří Havel a Hana STADLEROVÁ. *Čítanka: učebnice pro 1. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2008, 64 s. ISBN 978-80-7238-648-2.

⁸⁷ ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2008-2009, 128 s. ISBN 978-80-7238-722-9.

⁸⁸ ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka 2: Příručka učitele*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009, 168 s. ISBN 978-80-7238-727-4.

velikonočním koledám. Nejsou to texty o náboženském významu Velikonoc, ovšem v poznámce pod čarou je malá zmínka o tom, že Velikonoce jsou spojeny s křesťanstvím. Záleží samozřejmě na učiteli, zda se bude chtít věnovat tématu Velikonoc do větší hloubky a sám si tedy potom bude muset zjistit další informace, protože učebnice mu je neposkytne.

V Čítance pro 3. ročník základní školy⁸⁹ najdeme na str. 98 v kapitole Ve světě minulém pověst od Oldřicha Sirovátky, Jak rabín Löw udělal Golema. Učitel této pověsti může využít pro povídání o židovství a vysvětlení pojmů, které se v textu nacházejí. Musí však sám předem nastudovat toto téma, jelikož v samotné učebnici (ani v příručce pro učitele) se žádný pojem týkající se židovství (kromě pojmu Rabín) nevysvětluje.

V Čítance pro 4. ročník základní školy⁹⁰ v kapitole Klíč k tajemstvím světa a života jsou na stranách 144–150 čtyři různé texty o vzniku světa a každý text popisuje tento vznik jinak. Je zde jak text od Ivana Olbrachta O stvoření světa a člověka, tak i např. indiánský mýtus Jak se zrodila země či slovanský mýtus Jak vznikl náš svět. Právě na různosti těchto textů může učitel poukázat, že neexistuje jediný a pravdivý výklad o vzniku světa. Dětem by se měla opět do rukou dostat Bible, protože doplňující otázky vybízejí například k tomu, aby děti zjistily jména prvních lidí a co se s nimi stalo. Příručka pro učitele⁹¹ doporučuje texty porovnat s úryvkem z knihy Genézis a porovnat je i s vědeckým vysvětlením vzniku světa. Dle mého názoru je text v učebnici dostačující a není třeba, aby si učitel sám dohledával nějaké další doplňující informace.

Čítanka pro 5. ročník základní školy⁹² je opět rozdělena na tematické okruhy. O vertikální transcendenci je možné hovořit v okruhu Labyrintem dobra a v okruhu Labyrintem zla. Hned v úvodu kapitoly Labyrintem dobra se na str. 96 píše, že „*Rozlišování dobra a zla je základ všeho našeho jednání... V křesťanské kultuře je dobrem Bůh a všechny další bytosti s ním spojené, tedy andělé, svatí apod.*“⁹³ Je tedy zřejmé, že tato kapitola se bude dotýkat vertikální transcendence. Na následujících stránkách se texty týkají například andělů v Bibli a v Koránu. Děti jsou zde opět vyzývány k práci s dětskou biblí, aby v ní samy

⁸⁹ ŠEBESTA, Karel a KATEŘINA VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009, 160 s. ISBN 978-80-7238-863-9.

⁹⁰ ŠEBESTA, Karel a KATEŘINA VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 4. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2010, 160 s. ISBN 978-80-7238-938-4.

⁹¹ ŠEBESTA, Karel a KATEŘINA VÁŇOVÁ. *Čítanka 4: Příručka učitele*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2010, 152 s. ISBN 978-80-7238-939-1

⁹² ŠEBESTA, Karel a KATEŘINA VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 5. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2011, 159 s. ISBN 978-80-7238-964-3.

⁹³ tamtéž, s. 96

vyhledaly některé pasáže o andělech. Na tomto místě se také může rozvinout diskuze například o islámu, o jeho základních pilířích atd. Je ale důležité, aby se učitel na tuto debatu velmi dobře předem připravil, protože páťáci již zřejmě budou mít názor například na islamizaci atd. Následují další texty týkající se andělů. Například Jako v zrcadle, jen v hádance od Josteina Gaardera. Na str. 104 je text od Aleny Ježkové O Anežce České. Zde se může například rozvinout debata o tom, které církve uznávají světce a kdo je prohlašuje za svaté, jak k tomu ostatně vybízejí i podotázky pod textem.

Následující kapitola Labyrintem zla se také týká transcendence. Zlo se však netýká „pozitivní“ části vertikální transcendence, kam patří Bůh, ale její „záporné“ části, kam patří satan, padlí andělé... Na stranách 110–127 jsou texty převážně o čertech. Jedná se o pohádky (např. Božena Němcová – Ochytré princezně), pověsti (Iva Hoňková – Poustevník a čert), legendy (Alena Ježková – O Faustově domě) ale i o odborné texty například od Jitky Krulcové Mysteria Codexu gigas, nebo text od Stanislava Drahného Kde se vzali čerti, kde se vysvětluje, jak podoba čertů v pohádkách, tak jejich podoba d'ábla v náboženstvích. Je důležité, aby učitel poukázal na to, že je dobré v životě směřovat k dobru, ovšem téměř ze všech textů v čítance je zřejmé, že se člověku nevyplácí zahrávat si s čertem (se zlem).

4.2.2 Shrnutí analýzy sady učebnic nakladatelství Fraus

Analýzu této sady shrnu podle výzkumných otázek, které jsem si položila na začátku.

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?
V každé učebnici pro jednotlivé ročníky je vždy nějaké téma, které se týká vertikální transcendence. Ať je to například téma náboženských svátků, téma dobra a zla atd.
- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?
Dle mého názoru jsou jednotlivá témata v učebnicích pojata dostatečně do hloubky a pro učitele nabízejí dostatek námětů pro diskuze s dětmi na různá témata týkající vertikální transcendence. U některých témat bych doporučila učitelům ještě podrobnější seznámení s danou problematikou. Více se o tom zmiňuji výše u konkrétních učebnic.

4.2.3 Učebnice nakladatelství SPN

Další sadou učebnic jsou čítanky nakladatelství SPN, které byly vydané v roce 2010. Sada obsahuje čítanky od druhého do pátého ročníku. První ročník tedy svoji čítanku nemá.

Čítanka 2 pro základní školy⁹⁴ je členěna na tři velké kapitoly podle tří ročních období – podzim, zima a jaro. V kapitole Bude zima, bude mráz se texty od strany 48 do strany 57 týkají předvánoční a vánoční tematiky. Jde většinou o básně například Františka Hrubína – Čert a Mikuláš, Josefa Bruknera – Vánoční krajina nebo koleda Pásli ovce Valaši. Žádný z těchto textů se však explicitně netýká něčeho, co by souviselo s vertikální transcendencí, jsou to spíše slovní hříčky. Je tedy na učiteli, zda se například při čtení textu Dopis Ježíškovi na straně 55 s dětmi pobaví i o samotném smyslu Vánoc.

Čítanka 3 pro základní školy⁹⁵ je rozdělena na kapitoly, například Potkáváme se navzájem, Vánoční čas, První pohádková sklizeň... V kapitole Vánoční čas (strany 73–94) jsou z větší části texty, které se týkají například sv. Mikuláše, čertů, oslavy Nového roku, dále zde jsou různá vánoční lidová říkadla a básničky, koledy atd. Kromě toho jsou tu dvě pověsti – O praotci Čechovi a O Krokovi a jeho dcerách. Nepochopila jsem ale, proč je autoři zařadili zrovna do kapitoly Vánoční čas. Na str. 83 je Vánoční slovník pro zvědavé děti od Aleny Ježkové. Ve stručnosti je tu vysvětleno, co je to Advent, jmelí, Betlém, jsou tu popsány lidové vánoční zvyky, i to, jak vypadá nadělování dárků v cizích zemích. Řekla bych, že v čítance chybí nějaký text, který by vysvětloval, proč se Vánoce slaví, jaký je smysl Adventu atd. Je opět na učiteli, aby si k tomuto tématu připravil nějaké texty sám. V kapitole Jaro nahlíží do oken, se na čtyřech stranách (129–132) nacházejí texty s velikonoční tematikou. Jedná se většinou o básničky a velikonoční koledy. Na str. 129–130 jsou krátké textíky o jednotlivých velikonočních dnech od Škaredé středy po velikonoční pondělí. Jedná se však o výklady lidových tradic, které na ten který den připadají. Úplně zde chybí aspoň malá zmínka o původu slavení Velikonoc. Pro mnohé děti dnes Velikonoce představuje pouze koleda na velikonoční pondělí. Je proto potřeba, aby právě alespoň učebnice připomínaly jejich význam. V této učebnici toto úplně chybí a je na učiteli, aby sám tuto mezeru doplnil. Další texty v čítance se vertikální transcendence nedotýkají.

⁹⁴ ČENKOVÁ, Jana a Alena JEŽKOVÁ. *Čítanka 2 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 142 s. ISBN 978-80-7235-447-4.

⁹⁵ ČENKOVÁ, Jana a Alena JEŽKOVÁ. *Čítanka 3 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 183 s. ISBN 978-80-7235-448-1.

Obsah čítanky pro 4. ročník⁹⁶ je opět rozdělen na několik kapitol, např. Pověsti a legendy, žijeme s přírodou, Pohádky a fantazie atd. V kapitole Je přece hezky na světě, jsou na str. 40–49 texty týkající se zimy a vánočního času. Ovšem k samotným Vánocům je tu pouze moravská báseň, koleda Chtíc, aby spal a Hra s jesličkami podle K. J. Erbena. Opět zde chybí nějaký text, který by se týkal samotného původu Vánoc. Stejně tak texty týkající se Velikonoc na str. 55 a 56. Jedná se pouze o velikonoční koledy, tedy pokud chce učitel použít nějaký text, který by se týkal náboženského obsahu Velikonoc, musí ho vyhledat sám. V kapitole Pověsti a legendy je na str. 91 text od Aleny Ježkové O Anežce české, na str. 97 od Leo Pavláta Jak rabi Löw stvořil golema a na str. 101 od Heleny Demeterové Jak byli stvořeni Romové. Tyto texty mohou vést k debatám týkající se vertikální transcendence. O všech třech textech (text od Heleny Demeterové je obsahově shodný s textem od Mileny Hübschmannové) jsem se již zmiňovala při analýze učebnic nakladatelství Fraus. Nebudu se tedy znovu opakovat.

Čítanka pro 5. ročník⁹⁷ je členěna na šest kapitol. Je to například kapitola Za lidmi a do světa, Příroda čaruje, Bájky a pověsti atd. Učebnice se přímo nevěnuje žádnému tématu souvisejícímu s vertikální transcendencí. V kapitole Za lidmi a do světa jsou strany 42–50 věnovány Vánocům, ovšem jedná se z většiny o příběhy, které popisují Štědrý den v různých rodinách. Na stranách 47–49 je pak úryvek z Erbenovy balady Štědrý den. V otázkách, které se vztahují k tomu to textu, se autoři ptají žáků, zda vědí, co je to advent. To je asi jediné, co by se dalo vztáhnout k vertikální transcendenci a je na učiteli, zda se bude chtít touto otázkou vůbec zabývat. V žádné další kapitole se neobjevuje téma, které by souviselo s vertikální transcendencí.

Shrnutí analýzy sady učebnic nakladatelství SPN

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V učebnicích se témata související s vertikální transcendencí sice objevují, ale pouze okrajově. Záleží spíše na učiteli, zda se bude chtít těmito tématy vůbec zabývat.

⁹⁶ ČEŇKOVÁ, Jana a Anna JONÁKOVÁ. *Čítanka 4 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 196 s. ISBN 978-80-7235-449-8.

⁹⁷ ČEŇKOVÁ, Jana a Zdeněk JONÁK. *Čítanka 5 pro základní školy*. 1. vyd. Ilustrace Milada Papežová. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 208 s. ISBN 978-80-7235-450-4

- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?
Z mého pohledu jsou k tématům souvisejícím s vertikálním přesahem nedostačující, a pokud bude učitel pracovat s touto učebnicí, bude muset čerpat informace a inspiraci k jednotlivým tématům z jiných zdrojů.

4.2.4 Učebnice nakladatelství Nová škola

Poslední sadou učebnic vzdělávacího oboru Literární výchova, je sada čítanek nakladatelství Nová škola, které vyšly v letech 2012–2015. Sada opět obsahuje čítanky od druhého do pátého ročníku. Pro první ročník, stejně jako u nakladatelství SPN, čítanka není. Na první pohled jsou čítanky velmi podobné čítankám nakladatelství SPN, a to jak samotnou vazbou, tak i vnitřním členěním na kapitoly a celkovou grafickou úpravou.

V čítance pro 2. ročník⁹⁸ začíná na str. 46 kapitola Vánoce – nejkrásnější svátky v roce. První text Jak voní advent? od Hany Skálové je zároveň jediným textem v této kapitole, který se zabývá pojmem, který souvisí s vertikální transcendencí. Jde však o text, který se věnuje spíše činnostem, které se v průběhu adventu nejčastěji dělají (pečení cukroví, uklízení pokojíčku, vytváření výzdoby...), než duchovní podstatou adventu. Učitel, který se bude chtít zabývat právě duchovní podstatou adventu, si bude muset kromě čítanky vzít k ruce i další zdroje.

V kapitole Velikonoce – svátky jara je na str. 82 text Tereška nebude prašivá od Liběny Skálové a na str. 84 text Moje Velikonoce od Andrey Popprové. Oba texty pojednávají o „důležitosti“ velikonočního pondělí, kdy přijdou k děvčatům kluci na koledu. Na str. 83 je jen ve třech větách napsáno, kdy se Velikonoce slaví. Učiteli čítanka tedy k popisu podstaty Velikonoc opět nebude stačit a bude muset čerpat z jiných zdrojů. Žádný další text v učebnici se již vertikální transcendence nedotýká.

V čítance pro 3. ročník⁹⁹ je v kapitole Postavíme sněhuláka na str. 48 text s názvem Štědrý den od Michala Černíka, v němž vypravěč promlouvá ke čtenáři a stručně mu popisuje příběh o narození Ježíše od příchodu Marie a Josefa do Betléma až po klanění králů. Tento text může učitel ještě více rozšířit například o téma křesťanství – kým je pro křesťany Ježíš

⁹⁸ JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ a Thea VIEWEGHOVÁ. *Čítanka pro 2. ročník základní školy*. Ilustrace Petra Buchtová, Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-04-8.

⁹⁹ JANÁČKOVÁ, Zita a Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 3. ročník základní školy*. Ilustrace Petra Buchtová, Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-15-4.

atd. Samozřejmě vše musí podat v takové formě, aby to třetáci zvládli pochopit. Musí se však připravit nad rámec textu v čítance.

Na str. 88 v kapitole Najednou je jaro je text s názvem Velikonoce v Halánkovicích. Je o dětech, které tráví Velikonoce u babičky, která jim vypráví o jednotlivých velikonočních dnech a o tradicích, které se v tyto dny dělají. Vypravěčka se zmiňuje o tom, že na Velký pátek byl ukřižován Ježíš Kristus, o Bílé sobotě chodí věřící k jeho hrobu a na Hod boží velikonoční slaví Ježíšovo vzkříšení. Největší důraz je v textu kladen opět na Velikonoční pondělí. Pod textem je úkol pro děti, kde mají vypsát, co řekla dětem babička o Velkém pátku, Bílé sobotě a o Hodu božím velikonočním. Na tomto místě by učitel mohl udělat k jednotlivým dnům například brainstorming, aby zjistil, co děti o těchto dnech všechno vědí a následně doplnil další informace, které od dětí nezazněly k samotným Velikonocům jakožto největšímu křesťanskému svátku. Tento text se Velikonocům jako křesťanským svátkům věnuje sice jen okrajově, ale je pro učitele dobrým odrazovým můstkem, jak toto téma nenásilně rozvinout... Žádný další text se již žádné oblasti související s vertikální transcendencí nedotýká.

V Čítance pro 4. třídu¹⁰⁰ se v kapitole Když začal středověk se na straně 48 nachází kratší text s názvem Naši předkové byli pohané od Olgy Kšicové, který stručně popisuje několik bohů, které uctívali Slované. Hned po tomto textu následuje text s názvem Ústup starých bohů od Eduarda Petišky, který popisuje nástup křesťanství na našem území a křest Bořivoje a Ludmily. Považuji první text z těchto dvou zmíněných jako dobře zvolený, protože děti tak lépe pochopí situaci a kontext doby, ke které se váže druhý text. Oba texty otevírají téma pohanství versus křesťanství. Po přečtení prvního textu se může rozvinout debata o tom, zda mají žáci nějaké své „bůžky“, například talismany pro štěstí. Děti mohou hovořit o tom, proč věří, že jim přinesou štěstí atd. Druhý text dává prostor tématu křesťanství. V textu se žáci nic bližšího o křesťanství nedozví, ale mohou ho porovnat s pohanskými zvyklostmi na základě předchozího textu. Na str. 51 a 52 je obrázkový příběh Kníže Václav od Jiřího Černého, Pavla Zátky a Zdeňka Adly. Tento příběh navazuje na předchozí dva texty. Jistě by bylo vhodné věnovat se na těchto stránkách alespoň krátce tomu, co to je křesťanství, ovšem je to již nad rámec učebnice a je na učiteli, jak by toto téma dětem zprostředkoval.

¹⁰⁰ JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 4. ročník základní školy*. Ilustrace Alena Baisová, Magda Kadlecová. Brno: Nová škola, 2014. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-52-9.

Na straně 64 začíná kapitola s názvem Vánoce přicházejí, a hned na str. 65 je text s názvem Naděje aneb nad Betlémem vyšla hvězda od Hany Doskočilové. Text je napsaný v er formě a i když vypráví o narození Ježíška, mluví i o tom, že právě tento Ježíšek měl později změnit svět k lepšímu. Čtenáře vybízí k přemýšlení, a to zvláště otázka: „Copak může jeden člověk sám předělat svět, když mu s tím nikdo nepomáhá?“¹⁰¹ Tento text se dotýká nejen vertikální, ale i horizontální transcendence. Žáci mohou na základě tohoto textu diskutovat o tom, jestli a jak oni sami mohou zlepšit svět a dále se mohou opět věnovat tématu křesťanství. Tento text však potřebné informace týkající se křesťanství neposkytuje.

V Čítance pro 5. ročník¹⁰² jsou opět kapitoly, které se věnují Vánocům a Velikonocům. Na str. 65 je krátký text, který vysvětluje, kdo byl svatý Štěpán a proč se připomíná o Vánocích. Na té samé stránce je informační text, který se týká Ježíše Krista, takže se zde nabízí diskuze o původu křesťanství a například o dalších svatých a jejich významu pro katolickou církev. Na stranách 66–67 je text s názvem Já ty Vánoce miluju od Lauren Myracleové. Jedná se o příběh z křesťanské rodiny, kde dívka vypráví o tom, jak jim do školy přišla vysvětlovat jedna židovka, jak se prožívá vánoční čas v židovských rodinách. V textu nejsou popsány konkrétní způsoby slavení Chanuky, ale právě tento text může být východiskem například pro projekt, který se bude zabývat způsoby slavení různých svátků jednotlivých náboženství. Na str. 67 je informační rámeček o křesťanství a židovství. Pro základní seznámení s oběma náboženstvími jsou tyto texty dostačující. Na str. 106 a 107 je text od Kláry Trnkové, který se věnuje jednotlivým velikonočním dnům a popisuje jak lidové zvyky a tradice pro jednotlivé dny, tak i události ze života Ježíše Krista a význam jednotlivých dnů pro křesťanství. V kapitole 2. světová válka je na stranách 128–129 text s názvem Nové Město na Moravě 1939 od spisovatelky Karene Levin. Jedná se o vyprávění o životě dvou židovských dětí za druhé světové války. V textu je popsáno, co všechno židé nesměli. Právě toto je text, který obsahuje téma, které má jak vertikální přesah, tak i horizontální – vztahy mezi lidmi. Žáci tak mohou poznat, jak jsou oba směry propojeny. Text může být také východiskem k tématu rovnosti mezi lidmi bez ohledu na náboženství a na dalších aspektech.

¹⁰¹ JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 4. ročník základní školy*. Ilustrace Alena Baisová, Magda Kadlecová. Brno: Nová škola, 2014. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-52-9. s. 65

¹⁰² JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 5. ročník základní školy*. Ilustrace Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-57-4.

4.2.5 Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Nová škola

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V každé učebnici je obsaženo téma, které s vertikální transcendencí souvisí. Jde hlavně o témata spojená s Vánoce a Velikonocemi.

- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Témata týkající se vertikálního přesahu jsou pojata ve všech učebnicích poměrně podrobně. U některých témat bych učitelům doporučila k ruce ještě další odbornou publikaci – viz výše u jednotlivých učebnic. Nejvíce bych ocenila posloupnost a volbu textů v učebnici pro 4. třídu, které na sebe logicky navazují a děti tak mají ucelenou představu o celé problematice.

4.2.6 Shrnutí analýzy učebnic vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace a doporučení učebnic pro učitele

Byla jsem překvapená, že se v učebnicích vůbec nějaká témata související s vertikální transcendencí objevují, a že jich je dle mého subjektivního názoru poměrně dost (až na učebnice SPN). Jsou to hlavně témata, která se týkají Vánoc a Velikonoc. Učitelům, kteří by ve svých hodinách chtěli s dětmi více diskutovat o tématech vertikálního přesahu, bych doporučila učebnice nakladatelství Fraus, protože tato témata se v nich objevují již od prvního ročníku a jsou v učebnicích poměrně dobře popsána a učitel z nich může načerpat inspiraci. Navíc mu jsou velkou podporou příručky pro učitele, v nichž se dozví další potřebné informace, které se jednotlivých témat týkají.

4.3 Vzdělávací oblast Člověk a jeho svět

Do vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět patří stejnojmenný vzdělávací obor. Jak jsem již uvedla výše, tento obor poskytuje největší prostor pro problematiku související s vertikální transcendencí. Rozhodla jsem se, že budu vždy analyzovat vždy tři sady učebnic pro 1.–3. ročník a tři sady učebnic pro 4.–5. ročník, protože ne všechna nakladatelství vydala pro všech pět ročníků na sebe navazující jednotnou sadu učebnic. Budu analyzovat učebnice, které zahrnují tematické obory Lidé kolem nás a Lidé a čas, protože v charakteristikách

dalších tematických oborů (Místo, kde žijeme, Rozmanitost přírody a Člověk a jeho zdraví) jsem nenašla žádnou zmínku, která by se týkala vertikální transcendence. V těchto učebnicích budu opět zjišťovat, jak velký prostor v nich dostala témata související s vertikální transcendencí, a zjistím tak, zda je tento prostor ve vzdělávacím oboru Člověk a jeho svět v rámci všech oborů RVP ZV skutečně největší.

1.–3. ročník ZŠ

4.3.1 Učebnice nakladatelství Fraus

Jako první sadu učebnic jsem vybrala učebnice nakladatelství Fraus vydané v letech 2007–2011. V prvním až třetím ročníku se všechny učebnice jmenují Prvouka. Ke každé učebnici patří ještě příručka učitele a pracovní sešit. Pracovní sešity opět analyzovat v této práci nebudu.

Učebnice Prvouka pro 1. ročník základní školy¹⁰³ je rozdělena na kapitoly, např. Moje škola, Kde bydlím, Moji spolužáci... Nenašla jsem v ní však žádnou kapitolu, která by se nějakým způsobem věnovala vertikální transcendenci.

Prvouka pro 2. ročník základní školy¹⁰⁴ je opět členěna na kapitoly, např. Na cestách, Život dříve a nyní... V kapitole Dny všední a sváteční jsou na stranách 31–33 podkapitoly s názvy: Všichni slaví, kde jsou krátké texty o tom, že všichni slaví narozeniny, svatby; dále že slavíme také státní svátky a je tu zmínka také o tom, že i různá náboženství slaví svoje svátky. Příkladem je tu židovský Jom Kippur, Chanuka, muslimský Ramadán a křesťanské Vánoce a Velikonoce. Na dalších dvou stranách jsou podkapitoly Vánoce a Vánoce u nás i jinde, kde se děti seznámí s příběhem o narození Ježíše a s tím, jak se slaví Vánoce například na Ukrajině nebo v Americe. Právě na těchto stránkách se učitel může s dětmi pobavit o křesťanství, ale i dalších náboženstvích a může se tak dotknout tématu vertikální transcendence. Učitel by se však měl předem na tuto diskuzi, pokud ji plánuje, dobře připravit. Velmi dobrou pomůckou při přípravě bude učiteli příručka učitele k učebnici, protože na stranách 56–59 je například popsáno, od čeho se odvozují lidové vánoční a velikonoční zvyky, jsou zde stručně popsány státní svátky, ale také například

¹⁰³ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka pro 1. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2007, 2 sv. ISBN 978-80-7238-645-1.

¹⁰⁴ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka pro 2. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-765-6.

Svátek světél, Chanuka, měsíc Ramadán atd. Dále je v příručce zdůrazněno, že jednotlivá náboženství mají mnoho společného a že je důležité vést děti k toleranci a porozumění mezi lidmi různých náboženství a nevěřících lidí, a že je potřeba mít vždy dostatek informací, protože jejich nedostatek může vést k nedorozumění a nesnášenlivosti¹⁰⁵.

Obsah Prvouky pro 3. ročník základní školy¹⁰⁶ je rozlišen podle jednotlivých tematických okruhů vzdělávacího oboru Člověk a jeho svět. Tedy najdeme zde kapitoly s názvem Místo, kde žijeme, Lidé kolem nás, Člověk a jeho zdraví, Rozmanitost přírody, Lidé a čas, a navíc je zde ještě kapitola Informační technologie. Strany 59–61 v kapitole Lidé a čas jsou věnovány Velikonocům. Na str. 59 je popsán příběh vysvobození Židů z egyptského otroctví, na str. 60 křesťanský význam Velikonoc a na str. 61 lidové velikonoční zvyky. Všechny tři podkapitoly na sebe navazují a děti si tak mohou jednoduše uvědomit souvislost židovského svátku Pesach a Velikonoc. Navíc je zde i popsáno, co se děje při katolických i nekatolických bohoslužbách. Je možné, že děti z tolika informací budou mít trochu zmatek, proto je na učiteli, aby jim v nich udělal jasno. Musí si dát pozor, aby se do nich sám nezamotal. Myslím si však, že text v učebnici je dostačující jak pro děti, tak i pro učitele, navíc příručka pro učitele¹⁰⁷ je v tomto tématu učitelovou velkou oporou, protože doplňuje ještě informace, které by mohl učitel v diskusi s dětmi potřebovat, např. desatero přikázání, jak se určuje datum Velikonoc, popisuje židovský svátek Pesach atd.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Fraus

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?
V učebnicích pro 2. a 3. ročník jsou témata související s vertikální transcendencí, a to hlavně témata různých náboženských svátků.
- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

¹⁰⁵ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka 2: Příručka učitele pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-767-0. s. 56-59

¹⁰⁶ STARÁ, Jana, Michaela DVOŘÁKOVÁ a Iva FRÝZOVÁ. *Prvouka pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009-2010, 3 sv. ISBN 978-80-7238-870-7.

¹⁰⁷ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Iva FRÝZOVÁ. *Prvouka: příručka učitele pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2010, 124 s., 30 s. obr. příl. ISBN 978-80-7238-872-1.

V učebnicích jsou témata, na která jsem se zaměřila, zpracována z mého pohledu dostatečně. Učitel má navíc k dispozici příručku, takže není nezbytné, aby nutně vyhledával nějaké další zdroje informací.

4.3.2 Učebnice nakladatelství Nová škola

Jako další sadu učebnic jsem vybrala učebnice nakladatelství Nová škola. Jedná se o učebnice vydané v letech 2012–2014. Sada učebnic je graficky zpracována velmi podobně jako učebnice nakladatelství Fraus.

Hned v první učebnici Prvouka 1 pro první ročník¹⁰⁸ je na str. 20 téma Mikuláš. Jak jsem již napsala v předchozích podkapitolách, jedná se o téma, které s vertikální transcendencí souvisí. Učitel si může s dětmi povídat nejen o sv. Mikuláši, ale i o dalších svatých a o jejich významu pro katolíky. Na str. 22 najdeme téma Vánoce. Na stránce je pouze velký obrázek rodiny stojící u vánočního stromu a jen na spodní části stránky je informační okénko, kde si můžeme ve stručnosti přečíst, proč se Vánoce slaví. Bohužel je to napsáno velmi malými písmeny (ostatně jako všechna informační okénka v této učebnici), takže pochybuji, že by si někdo z dětí sám od sebe tento rámeček přečetl. Je tedy na učiteli, zda děti seznámí s křesťanským významem Vánoc nebo ne. Strana 45 se věnuje tématu Velikonoc. Jsou tu dvě básničky o vajíčkách a koledování. Informační rámeček se věnuje pouze lidovým tradicím. Myslím, že již děti v první třídě by měly vědět, proč se Velikonoc slaví. Učitel však bude muset tyto informace čerpat z jiných zdrojů.

Prvouka pro 2. ročník¹⁰⁹ neobsahuje žádná témata, která by souvisela s vertikálním směrem přesahu.

V Prvouce pro 3. ročník¹¹⁰ je v kapitole Lidé kolem nás na str. 18–19 podkapitola s názvem Odlišnost a tolerance. Zmiňuje se zde tolerance k odlišnosti, a to k odlišnosti, která se týká vzhledu a tělesného postižení. Jistě by učitel mohl žáky vyzvat, aby přemýšleli, v kterých ohledech mohou být lidé odlišní. K tomu ostatně napovídá následující stránka, která se týká ohleduplnosti, a to ke stáří a k jiným národům. V tomto

¹⁰⁸ NOVÁKOVÁ, Zdislava a Eva JULÍNKOVÁ. *Prvouka 1: pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Brno: Nová škola, 2012. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-02-4.

¹⁰⁹ MÜHLHAUSEROVÁ, Hana a Jaromíra SVOBODOVÁ. *Prvouka 2: pro 2. ročník základní školy*. 2. vyd. Brno: Nová škola, 2013. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-447-5.

¹¹⁰ ANDRÝSKOVÁ, Lenka, Zita JANÁČKOVÁ a Thea VIEWEGHOVÁ. *Prvouka 3. Ilustrace Alena Baisová, Hana Berková*. Brno: Nová škola Brno, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-26-0.

tématu by se tedy také dalo hovořit o náboženském vyznání různých národností s důrazem na to, že jsme si všichni rovni. Ovšem opět záleží na učiteli, učebnice k tomu nedává žádnou výzvu ani žádný zdroj informací.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Nová škola

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V učebnicích pro první a třetí ročník jsou témata, která souvisí s vertikálním směrem přesahu.

- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence? Pokud se bude chtít učitel věnovat tématům souvisejícím s vertikálním směrem přesahu hlouběji, rozhodně mu pro jeho přípravu nestačí tyto učebnice a bude muset čerpat z dalších zdrojů.

4.3.3 Učebnice nakladatelství Prodos

Učebnice nakladatelství Prodos byly vydány v roce 2007. Všechny mají stejný název – Člověk a jeho svět.

V učebnici pro 1. ročník¹¹¹ je na str. 22 téma Vánoce a na str. 43 téma Velikonoce. Obě kapitoly se věnují pouze lidovým tradicím v období těchto svátků, neobjevuje se zde ani žádná otázka, která by se dětí dotazovala na jejich význam. Je tedy na učiteli, aby dětem přiblížil, proč se tyto svátky slaví, jaký je jejich význam.

V Učebnici pro 2. ročník¹¹² je na str. 30 téma Vánoce. V horní části stránky je zde obrázek Tři králů u jesliček. Obrázek je doplněn touto větou a následně otázkou: „*Vánoce jsou původně náboženský svátek. Víte, proč se slaví?*“¹¹³ Pokud bude učitel s touto učebnicí pracovat, měl by dětem zdůraznit, že Vánoce stále jsou náboženským svátkem, ne jak píše autorka, že jím původně byly... Více se tématu kniha nevěnuje.

¹¹¹ DANIHELKOVÁ, Hana. *Člověk a jeho svět 1*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada. ISBN 978-80-7230-187-4.

¹¹² DANIHELKOVÁ, Hana. *Člověk a jeho svět 2*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada. ISBN 978-80-7230-188-1.

¹¹³ tamtéž, s. 30

Učebnice pro 3. ročník¹¹⁴ se pouze na str. 20 věnuje tématu tolerance. Sem by eventuelně učitel mohl vložit i téma náboženské tolerance. Sama učebnice ho však nezmiňuje

Shrnutí učebnic nakladatelství Prodos

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V této sadě se pouze učebnice pro 2. ročník lehce dotkla významu Vánoc.

- 2) Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Pokud se chce učitel věnovat tématům souvisejícím s vertikální transcendencí, doporučila bych mu pracovat s úplně jinými učebnicemi.

4.–5. ročník

4.3.4 Učebnice nakladatelství SPN

Jako první sadu jsem vybrala učebnice Vlastivědy vydané v roce 2010. K učebnicím opět patří metodická příručka pro učitele a pracovní sešit. Analyzovat budu opět pouze učebnice a metodické příručky.

Učebnice Vlastivěda pro 4. ročník základní školy¹¹⁵ je členěna na tři velké okruhy podle tematických okruhů vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět, tedy Místo, kde žijeme, Lidé a čas a Lidé kolem nás. Od strany 66 do strany 99 je okruh Lidé a čas, které pojednává o českých dějinách. Na str. 77 a 78 je kapitola Velkomoravská říše. V rámci této kapitoly se otevírá i téma náboženství – křesťanství, které patří do témat vertikální transcendence. V učebnici je ve stručnosti popsáno, co je to křesťanství a s ním související další pojmy, a není třeba, aby si učitel k této kapitole vyhledával nějaké další doplňující informace.

Další kapitola, která se dotýká vertikální transcendence, je kapitola: Jan Hus, České země v době husitské. Učebnice se zmiňuje o Janu Husovi jako o knězi, který nesouhlasil se životem katolických kněží. Není tu však uvedeno, co všechno, kromě bohatství církve, se

¹¹⁴ DANIHELKOVÁ, Hana a Radek MALÝ. *Člověk a jeho svět 3*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada (Prodos). ISBN 978-80-7230-189-8.

¹¹⁵ ČECHUROVÁ, Milana, Daniel BORECKÝ a Alena JEŽKOVÁ. *Vlastivěda 4 pro 4. ročník základní školy: člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2010, 2 sv. ISBN 978-80-7235-475-7.

mu nelíbilo a z jakého důvodu vznikli kališníci – o těch se však učebnice zmiňuje. Na str. 88 jsou pak stručně popsány křížové války proti husitům, ovšem opět zde není uvedeno, kdo je vlastně vyhlášoval a proč. Je jisté, že pokud by toto období českých dějin mělo být zpracováno uceleněji, zabralo by v učebnici mnohem více než tři stránky. Je tedy na učiteli, aby sám doplnil informace, které by dětem mohly chybět k pochopení kontextu husitské doby. Příručka pro učitele¹¹⁶ doporučuje, aby se učitel zeptal dětí, na to, co chtěl Jan Hus v Kostnici obhajovat, kdo byli husité, proč proti nim bojovali křížáci atd... Pokud tedy učitel tyto otázky nepřeskočí, děti lépe pochopí význam událostí, zvláště, pokud budou samy tyto informace vyhledávat. Ještě bych dodala, že vzhledem k tomu, že se učebnice zmiňuje pouze o tom, že církev nechala Jana Husa upálit, bylo by dobré, kdyby učitel zmínil i současný pohled katolické církve na osobu Jana Husa. Předěšlo by se možným konfliktům mezi dětmi z katolického prostředí a ostatními dětmi. Samotná příručka pro učitele také apeluje na to, aby bylo dětem téma husitství podáváno z různých úhlů pohledu, aby žáci nevnímali tyto události pouze jednostranně, což považuji za velmi důležité. I v jiných kapitolách učebnice se spojitost s tématem vertikální transcendence objevuje, a to například v kapitole Počátky českého státu, kde se objevuje postava sv. Ludmily a sv. Václava. Ve spojitosti s těmito světcí se mohou například otevřít otázky dobra a zla. Ovšem je čistě na učiteli, zda se do těchto otázek chce pustit, protože žádné úkoly v učebnici k těmto aktivitám nesměřují.

Učebnice Vlastivěda pro 5. ročník základní školy¹¹⁷ je opět rozdělena na tři okruhy, tedy Místo, kde žijeme, Lidé a čas a Lidé kolem nás. Tématu vertikální transcendence se můžeme dotknout na str. 71 v kapitole protektorát Čechy a Morava, kde je krátký text o životě Židů za 2. světové války. Není zde ovšem vysvětleno, co Němcům na Židech vadilo. Tento nedostatek je však vyřešen v příručce pro učitele¹¹⁸, kde jsou texty o osudech tří lidí a jedním z nich je příběh židovského chlapce Petra, který nakonec zemře v koncentračním táboře. V této kapitole může učitel s dětmi hovořit o židovském náboženství, hledat jeho společné znaky s křesťanstvím atd. Je důležité zdůrazňovat dětem, že jsme si všichni rovni

¹¹⁶ DVOŘÁKOVÁ, Michaela. *Vlastivěda 4-5 pro základní školu: metodická příručka: místo, kde žijeme, lidé kolem nás, lidé a čas*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2013, 141 s. ISBN 978-80-7235-479-5.

¹¹⁷ ČECHUROVÁ, Milana, Petr CHALUPA a Alena JEŽKOVÁ. *Vlastivěda 5 pro 5. ročník základní školy: člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 2 sv. ISBN 978-80-7235-477-1.

¹¹⁸ DVOŘÁKOVÁ, Michaela. *Vlastivěda 4-5 pro základní školu: metodická příručka: místo, kde žijeme, lidé kolem nás, lidé a čas*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2013, 141 s. ISBN 978-80-7235-479-5.

a nezáleží, kdo vyznává jaké náboženství, jakou má barvu pleti atd. Musíme se navzájem respektovat. Opět se tu tedy prolíná vertikální transcendence s horizontální.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství SPN

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

Obě učebnice obsahují témata, která se dotýkají vertikální transcendence, a jedná se hlavně o témata související s náboženstvím v různých obdobích historie našeho státu.

- 2) Jak jsou tato témata uchopena? Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Učebnice i příručky učitele poskytují dostatek informací k jednotlivým tématům. Pokud by se jim však učitelé chtěli věnovat podrobněji či blíže přiblížit okolnosti jednotlivých událostí, musí využít i jiných zdrojů.

4.3.5 Učebnice nakladatelství Nová škola

V učebnici Vlastivěda 4¹¹⁹ jsem našla jediné téma, které souvisí s vertikálním směrem přesahu, a to téma Státní svátky (str. 26), protože právě několik z nich souvisí s náboženstvím (např. Den slovanských věrozvěstů, Den upálení mistra Jana Husa...)V učebnici jsou vysvětleny pouze tři z nich, tudíž je na učiteli, aby se dalším státním svátkům věnoval sám. Učebnice mu tak není velkou podporou.

Učebnice vlastivědy pro 5. ročník se skládá ze dvou dílů. První má podtitul Od novověku po současnost a druhý Česká republika jako součást Evropy. V prvním díle Vlastivědy 5¹²⁰ se s tématem souvisejícím s vertikální transcendencí setkáme na str. 8–9 v kapitole, která se věnuje bitvě na Bílé hoře a samozřejmě následné rekatolizaci země. Zde by se mohla rozpoutat diskuze o tom, že katolická církev je špatná atd. Učitel by si měl o tomto tématu najít rozhodně více informací a hlavně upozornit na podobu tehdejší a dnešní katolické

¹¹⁹ HROUDOVÁ, Soňa a Jakub CIMALA. *Vlastivěda 4: učebnice pro 4. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2013. Čtení s porozuměním (Nová škola). ISBN 978-80-87591-31-4.

¹²⁰ FEJFUŠOVÁ, Marie. *Vlastivěda 5: od začátku novověku po současnost : vytvořeno v souladu s RVP ZV, vzdělávací obor: Člověk a jeho svět*. Ilustrace Hana Berková. Brno: Nová škola Brno, 2014. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-41-3.

církve a určitě by měl opět klást důraz na rovnost všech. Dalším tématem, kde se také objevuje téma náboženství, je kapitola 2. světová válka na stranách 31–35. Kromě historických souvislostí se kapitola věnuje i životu Židů, takže učitel se opět může věnovat podrobněji židovskému náboženství a tématu rovnosti všech. Téma je pojato poměrně „zběžně“ a učitel by měl čerpat i z jiných zdrojů.

Druhý díl učebnice Vlastivěda 5¹²¹ se dle mé analýzy v žádné kapitole nevěnuje žádnému tématu souvisejícímu s vertikálním směrem přesahu.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Nová škola

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

Nejvíce se tématu souvisejícímu s vertikální transcendencí dotýká první díl učebnice pro pátý ročník.

- 2) Jak jsou tato témata uchopena? Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Dle mého názoru obě témata vyžadují hlubší vhled do problematiky a učebnice poskytuje jen základní informace. Od učitele se tedy očekává jeho vlastní invence, tedy práce s dalšími zdroji.

4.3.6 Učebnice nakladatelství Fraus

Učebnice jak pro 4., tak pro 5. ročník s názvem Člověk a jeho svět – SPOLEČNOST navazují na sadu učebnic Prvouka 1–3, kterou jsem analyzovala výše. Učebnice byly vydány v letech 2010–2011. K učebnicím také patří příručka učitele, kterou také zahrnu do analýzy učebnic. Pracovní sešity, které jsou také součástí sady opět analyzovat nebudu.

V učebnici pro 4. ročník¹²² jsou na stranách 22–24 kapitoly Velká Morava a Rozmach a zánik Velké Moravy. Strana 23 se věnuje křesťanství na Moravě a příchodu Konstantina a Metoděje. V postranních informačních rámečcích je pak stručně vysvětlen pojem

¹²¹ HROUDOVÁ, Soňa a Jakub CIMALA. *Vlastivěda 5: učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014. Čtení s porozuměním (Nová škola). ISBN 978-80-87591-43-7.

¹²² DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Zdeněk STRAŠÁK. *Společnost: člověk a jeho svět: pro 4. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2010. ISBN 978-80-7238-944-5.

křesťanství a církev. Text, který se týká příchodu a významu mise Konstantina a Metoděje je stručný a obsahuje jen základní informace. Veškeré další informace jsou však uvedeny v příručce pro učitele¹²³. Učebnice společně s příručkou učitelů k tomuto tématu postačí.

Na straně 25 začíná velká kapitola s názvem Budování státu. Hned v první podkapitole Přemyslovské počátky se učebnice zmiňuje o sv. Václavu, kterého zavraždil jeho bratr Boleslav. Postranní rámeček vysvětluje pojem patron v souvislosti se svatými. Zde může vzniknout debata o svatých, o tom, které náboženství uctívá svaté, kdo zná jakého svatého patrona státu, povolání atd. Je ovšem na učitelích, aby tuto debatu řídil, protože učebnice k ní nevyzývá. Je tedy důležité, aby si sám vyhledal další potřebné informace.

Na straně 41 začíná téma Česká a moravská středověká města. První strana se věnuje středověkým památkám. Jsou zde fotky některých staveb, mezi nimiž je například kostel sv. Bartoloměje v Plzni nebo klášter svaté Anežky v Praze. Příručka pro učitele klade velký důraz na popis kostelů. Je zde podrobně vysvětleno, co se v kostele kde nachází a k čemu to slouží. Také se v rámci tohoto tématu může najít prostor k debatě o tom, k čemu kostely slouží a proč do nich lidé chodí. Učebnice ani příručka však k této aktivitě nevybízí. Také k fotografii kláštera sv. Anežky je v příručce poměrně obsáhlý odstavec, který se týká významu klášterů. Je důležité, aby žáci věděli, k čemu všemu v minulosti kláštery sloužily. Téma se může opět dotknout křesťanství a svatých, protože někteří z nich také zakládali kláštery. Také mohou žáci například zjišťovat informace o kostele v dané obci atd.

Na stranách 54–55 je téma Mistr Jan Hus a jeho učení. Na str. 54 je nejprve krátký text, který se týká toho, proč byli někteří nespokojeni s katolickou církví a jak chtěl Jan Hus zmenšit rozdíly mezi pány, kněžími a prostým lidem. Dále je zde komiks, který popisuje a zobrazuje zásadní momenty ze života Jana Husa. Na závěr učebnice vyzývá žáky, aby si představili, že jsou advokáty Jana Husa při koncilu a mají za úkol vysvětlit přínosy jeho učení a následně si mají vyzkoušet i roli kněží, kteří jeho učení odmítají. Tato aktivita dle mého názoru pomůže dětem lépe pochopit situaci a stanoviska obou stran. Příručka učitele popisuje kontext doby, ve které Jan Hus kázal. Také se věnuje pakování toho, jaké měla církev ve středověku postavení, což je také důležité k pochopení všech souvislostí. Osobně bych doplnila ještě současné stanovisko katolické církve k osobnosti Jana Husa a k jeho

¹²³ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Zdeněk STRAŠÁK. *Společnost: člověk a jeho svět : pro 4. ročník základní školy : příručka pro učitele*. Plzeň: Fraus, 2010. ISBN 978-80-7238-946-9.

odsouzení. Jinak jsou ovšem informace hlavně v příručce pro učitele k tomuto tématu dostatečné. Myslím ale, že je velmi pravděpodobné, že se mezi dětmi rozpoutá diskuze o tom, že je církev špatná. Je proto na učiteli, aby se na tuto případnou diskuzi připravil ještě s využitím dalších informačních zdrojů.

V učebnici pro 5. ročník¹²⁴ najdeme na str. 43 kapitolu s názvem Nadřazenost národa?, která se týká života Židů ve 2. světové válce. Je to téma, které s vertikálním směrem přesahu souvisí, protože se zde opět může hovořit o náboženstvích a o tom, že všichni lidé jsou si bez rozdílu rovni. V příručce pro učitele je podrobně popsáno, jak vypadal život židů a proč se jich nacisté chtěli zbavit.

Poslední kapitola, která se týká vertikálního směru přesahu s názvem Zamezit válečným konfliktům, začíná na str. 72. Zde je text, který se věnuje příčinám válečných konfliktů, mezi které jsou zahrnuty i etnické a náboženské problémy. I když v učebnici ani v příručce pro učitele nejsou náboženské příčiny více rozvinuty, je to téma, které je v současné době velmi aktuální, a to v souvislosti s radikálním islamismem, Islámským státem atd. Osobně si myslím, že tohoto tématu se děti samy od sebe dotknou, a dost možná ještě dříve než v páté třídě, protože v médiích je to takřka každodenní téma. Učitel by se měl v této oblasti co nejdříve sám dovzdělat a najít si potřebné informace, protože je samozřejmé, že učebnice tyto informace neposkytuje. Zvláště by měl učitel klást důraz na informace o samotném islámu, protože děti ho pod vlivem médií, sociálních sítí... mohou vnímat jako něco špatného, což by mohlo vést až k nesnášenlivosti vůči lidem, kteří toto náboženství vyznávají.

Žádnou další kapitolu, která by se týkala vertikálního směru přesahu jsem již v učebnici neobjevila.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Fraus

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V obou učebnicích je hned několik kapitol, které obsahují témata související s vertikální transcendencí.

¹²⁴ DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Zdeněk STRAŠÁK. *Společnost: člověk a jeho svět : pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011. ISBN 978-80-7238-973-5.

- 2) Jak jsou tato témata uchopena? Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Jelikož k oběma učebnicím patří ještě příručky učitele, v nichž jsou daná témata podrobně popsána a vysvětlena, učitel nemusí vyhledávat další zdroje informací. Pouze v případě, kdyby se chtěl věnovat nějakému tématu do větší hloubky, bych doporučila vyhledat informace z dalších zdrojů. Dále bych doporučila, aby se učitel dovzdělával v oblastech, které jsou ve společnosti právě aktuální (je to například u kapitoly Zmezit válečným konfliktům v učebnici pro 5. ročník).

4.3.7 Shrnutí analýzy učebnic vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět

Ve všech sadách učebnic, které jsem analyzovala, byla vždy alespoň jedna učebnice, která se zabývala nějakým tématem, které souvisí s vertikálním směrem přesahu. Pokud bych měla učitelům doporučit jednu sadu učebnic, která se tématům související s vertikální transcendencí věnuje poměrně podrobně a poskytuje dostatek informací, pak by to byla pro 1.–3. ročník ZŠ sada učebnic nakladatelství Fraus, které jsou navíc doplněny příručkou učitele. Rozhodně bych nedoporučila učebnice nakladatelství Prodos. Pro 4.–5. ročník bych učitelům opět doporučila učebnice nakladatelství Fraus, jelikož témata v nich jsou dobře zpracována a učitelé nemusí dohledávat další potřebné informace, protože vše důležité obsahuje příručka pro učitele.

4.4 Doplnující vzdělávací obor Etická výchova

Sehnat učebnice pro tento obor byl pro mě velmi těžký úkol. V knihovně Pedagogické fakulty UK není ani jedna učebnice etické výchovy pro 1. stupeň ZŠ a v Pedagogické knihovně Jana Amose Komenského jsem našla pouze dvě učebnice z nakladatelství Alter – Lidé kolem nás s podtitulem Aplikovaná etika pro čtvrtý a pátý ročník. Dále se mi podařilo sehnat učebnici Etická výchova pro 1. a 2. ročník z nakladatelství Albra. Na webovém portálu www.etickavychova.cz jsou k dispozici ke stažení pracovní listy pro 1.–3 ročník a dále učebnice pro 4.–9. ročník. Analyzovat budu učebnice pro 4. a 5. ročník.

4.4.1 Učebnice nakladatelství Alter

Učebnice Lidé kolem nás s podtitulem Aplikovaná etika byly vydány v letech 2010–2011. Jedná se o sadu dvou učebnic pro čtvrtý a pátý ročník.

Učebnice pro čtvrtý ročník¹²⁵ je členěna na několik velkých kapitol. V kapitole Soužití lidí je na str. 18 podkapitola Odmítání nesnášenlivosti. Jsou zde uvedeny příklady nesnášenlivosti – rasová, k lidem s hendikepem, ale i náboženská. Hned na str. 19 mají děti za úkol diskutovat o několika otázkách, z nichž jedna se dětí ptá, zda si vybírají kamarády podle jejich náboženského vyznání. Tyto podněty mohou odstartovat diskusi o náboženstvích, o tom, kdo v co věří atd. Více ale v učebnici nejsou okomentovány, tudíž je na učiteli, aby si potřebné podklady k případné diskusi připravil sám. Na straně 34 jsou v rámci tématu Šikana uvedeny důvody, které k ní mohou vést, jedním z nich je zde uvedena právě šikana z rasových či náboženských důvodů. Zde se opět nabízí prostor k diskusi o tematice náboženství, nebo dokonce o vlastních zkušenostech dětí, které pochází z nábožensky založených rodin. Učebnice se šikaně z náboženských důvodů nevěnuje více, tudíž opět záleží na učiteli, zda toto téma více otevře.

Strany 40–44 se věnují tématu Zájmové spolky, politické strany, církve. Církvím se věnuje celá strana 43. Kromě vysvětlení pojmu církve je zde odkaz na Listinu základních práv a svobod, podle které má každý člověk právo na svobodu vyznání. Více prostoru a informací však tématu církví a náboženství není věnováno, tudíž opět musí učitel čerpat z jiných zdrojů, aby žákům téma více přiblížil. Základní informace však učebnice poskytuje.

Učebnice pro pátý ročník¹²⁶ je také členěna na kapitoly a podkapitoly. V kapitole Právo a spravedlnost začíná na straně 9 podkapitola Diskriminace. Je zde vyjmenováno několik důvodů diskriminace, mezi nimiž je i diskriminace z důvodu náboženského vyznání. Více však tento důvod diskriminace není v učebnici rozebrán. Podobně je to v kapitole Protiprávní jednání, kde je na straně 13 v obrázcích shrnuto, na co mají lidé v demokratické zemi právo. Jeden z obrázků také znázorňuje právo na přesvědčení a víru. Také tomuto tématu se učebnice nevěnuje podrobněji, tudíž záleží opět na situaci, zda tento obrázek bude podnětem pro diskusi například o náboženstvích. Více témat, které se alespoň lehce dotýkají tématu vertikální transcendence, v učebnici není.

¹²⁵ BRADÁČOVÁ, Lenka, Hana STAUDKOVÁ a Alena ŠOTOLOVÁ. *Lidé kolem nás: aplikovaná etika : pro 4. ročník ZŠ*. Ilustrace Milan Starý. Všeň: Alter, 2011. ISBN 978-80-7245-247-7.

¹²⁶ BRADÁČOVÁ, Lenka, Hana STAUDKOVÁ a Alena ŠOTOLOVÁ. *Lidé kolem nás: aplikovaná etika : pro 5. ročník ZŠ*. Ilustrace Milan Starý. Všeň: Alter, 2010. ISBN 978-80-7245-248-4.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Alter

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V obou učebnicích se s tématy, které s vertikální transcendencí souvisí, setkáváme.

- 2) Jak jsou tato témata uchopena? Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Témata nejsou pojata podrobně, jedná se spíše o podněty k diskuzím. Záleží hlavně na učiteli, zda tyto podněty využije, nebo je třeba shrne velmi stručně a více se jim nebude věnovat.

4.4.2 Učebnice nakladatelství Albra

Učebnice nakladatelství Albra je určena pro 1. a 2. ročník¹²⁷. Jedná se o příběh peříčka, který je v celé učebnici rozvíjen a objevují se v něm stále nová témata – přátelství, rozepře, kouzelná slovíčka a další. Všechna témata souvisí s mezilidskými vztahy, které patří do horizontálního směru přesahu. S vertikálním směrem přesahu nesouvisí v učebnici žádné téma.

4.4.3 Učebnice nakladatelství Národní institut dalšího vzdělávání

Učebnice tohoto nakladatelství jdou dostupné na webových stránkách etickavychova.cz a jsou zde zdarma ke stažení. Pro 1.–3. ročník jsou k dispozici pouze pracovní listy.

Pro zbylé dva ročníky prvního stupně ZŠ je zde jedna společná učebnice s názvem *Etická výchova: 4–5*¹²⁸, která je rozdělena na dvě části, a to na část pro 4. ročník a na část pro 5. ročník.

Část učebnice, která je věnována 4. ročníku, je členěna na kapitoly, které souvisí s horizontálním směrem přesahu. Je to například kapitola Pozitivní hodnocení druhých,

¹²⁷ DUFKOVÁ, Ilona, Hana NOVOTNÁ a Eva ŠPAČKOVÁ. *Etická výchova pro 1. a 2. ročník základních škol: kouzelné peříčko*. Ilustrace Linda Ernýgrová. Úvaly: Albra, 2013. Učebnice pro základní školy (Albra). ISBN 978-80-7361-087-6.

¹²⁸ TRČKOVÁ, Květa a Romana ZEMANOVÁ. *Etická výchova: 4-5*. Ilustrace Roman Bureš. Praha: Národní institut pro další vzdělávání, 2014. ISBN 978-80-87449-55-4. Dostupné také z http://www.etickavychova.cz/ucebnice/Ucebnice_4-5_rocnik_w.pdf

Empatie, Komunikace atd. S vertikálním směrem přesahu však žádná kapitola nesouvisí, ani se v nich žádným způsobem nepromítá.

I učebnice pro 5. ročník je členěna na kapitoly, které se vážou k horizontálnímu směru přesahu, např. Asertivita, Prosociální chování, Dialog... čistě vertikálnímu směru přesahu zde opět není věnována žádná kapitola, nicméně v kapitole Prosociální chování, která obsahuje podkapitulu To dokážeš, je na straně 83 krátký odstavec o přátelství spisovatelů C. S. Lewise a J. R. R. Tolkiena, který Lewise, ateistu, podporoval v poznávání křesťanství, což nakonec vedlo k Lewisovu obrácení a díky tomuto přátelství vznikla spousta náboženských děl. Tento odstavec je v učebnici nadepsán jako Zajímavost, ale může být základem k diskuzi o dalších lidech, kteří uvěřili v Boha či o samotném náboženství.

Shrnutí analýzy učebnic nakladatelství Národní institut dalšího vzdělávání

- 1) Je v sadě učebnic alespoň jedna učebnice, která obsahuje téma související s vertikální transcendencí?

V učebnicích se žádné téma související s vertikální transcendencí neobjevuje, nicméně jeden odstavec v části pro 5. ročník se vertikální transcendence lehce dotýká.

- 2) Jak jsou tato témata uchopena? Vystačí si učitel pro každé téma s učebnicí, nebo se očekává jeho vlastní invence?

Odstavec o konverzi spisovatele ke křesťanství je zde uveden pouze pro zajímavost, a pokud by se této tematice chtěl učitel věnovat podrobněji, rozhodně si bude muset potřebné další informace dohledat sám z jiných zdrojů.

4.4.4 Shrnutí analýzy učebnic doplňujícího vzdělávacího oboru Etická výchova

Z analýzy učebnic, které jsem měla k dispozici, jsem vypožorovala, že každá sada učebnic tento obor pojímá trochu jinak a učebnice nakladatelství Albra pak ještě úplně odlišným originálním způsobem, který jsem v žádné jiné učebnici snad nikdy neviděla, a to, že celá učebnice je vlastně příběhem jedné půdy, a v tomto příběhu se objevují vždy nové podněty k přemýšlení a k další práci. Čekala jsem, že v učebnicích etické výchovy se budou témata související s vertikální transcendencí objevovat častěji a budou podrobněji podané než

v učebnicích jiných oborů, ale nebylo tomu tak. Je možné, že tato témata jsou více zařazena až na druhém stupni ZŠ, ale tyto učebnice nebyly předmětem mého zkoumání. Pokud bych měla učitelům navrhnout sadu učebnic, v nichž se téma vertikální transcendence objevuje nejvíce (nicméně dle mého názoru stále ne do velké míry a ne tak kvalitně, jak by tato témata vyžadovala), pak by to byla sada učebnic nakladatelství Alter.

4.5 Shrnutí první kapitoly výzkumné části

V první kapitole výzkumné části jsem se věnovala analýze učebnic jednotlivých vzdělávacích oborů, ve kterých jsem dle analýzy RVP ZV očekávala nejčastější výskyt témat souvisejících s vertikálním směrem přesahu. Některé učebnice byly velmi kvalitně zpracované, a to nejen z hlediska zpracování tematiky vertikální transcendence, ale i hlediska zpracování dalších témat (například učebnice nakladatelství Fraus). Na druhou stranu jsem zjistila, že některé učebnice zpracovávají nejen témata vertikální transcendence, ale i další témata nedostatečně nebo dokonce chybně (učebnice nakladatelství Prodos).

V další kapitole výzkumné části se budu věnovat interview, které jsem udělala s dětmi prvního stupně různých základních škol.

4.6 Výzkumná část – interview se žáky prvního stupně ZŠ

Druhá kapitola výzkumné části doplňuje moji diplomovou práci a zabývá se interview s dětmi a zpracováním těchto interview. Cílem interview bylo zjistit, zda samy děti na prvním stupni ZŠ přemýšlejí o vertikálním směru přesahu, zda o něm s někým někdy mluvily atd. V úplném závěru kapitoly poskytnu doporučení (nejen) učitelům, jakými způsoby se mají s dětmi zabývat vertikální transcendencí.

4.6.1 Výzkumné otázky, metoda interview

Nejprve popíšu a zdůvodním zvolené výzkumné otázky, a poté charakterizuji metodu interview, kterou jsem vybrala jako nejvhodnější k realizaci tohoto výzkumu.

Výzkumné otázky

V průběhu interview jsem hledala odpovědi na tyto tři výzkumné otázky:

1. Přemýšlejí žáci prvního stupně ZŠ o vertikálním směru přesahu?
2. Povíдали si někdy s někým o vertikálním směru přesahu?
3. Zabývali se někdy vertikálním směrem přesahu při vyučování ve škole?

Kladné odpovědi dětí na alespoň první dvě otázky jsou důležité k tomu, abychom si uvědomili, že je podstatné témata vertikálního přesahu a s vertikálním přesahem související do výuky zařazovat, neboť například z reformní pedagogiky víme, že vyučování by mělo vycházet ze zájmů dítěte a tedy i z toho, čím se dítě zabývá ve svých myšlenkách.

Metoda interview

K realizaci tohoto výzkumu jsem zvolila kvalitativní polostrukturované interview. Cílem kvalitativně orientovaného výzkumu je dle slovenského pedagoga Gavory (1942), „...porozumět lidem a událostem v jejich životě...“¹²⁹ Interview pak umožňuje nejen sběr faktů, ale také zjištění postojů respondentů a získání bezprostředních odpovědí. Metoda interview také předpokládá, že vzorek respondentů bude malý, ale ponor do problematiky bude hlubší.¹³⁰ Jelikož mým záměrem nebyl pouhý sběr dat, ale spíše zjištění vzhledu dětí do problematiky vertikální transcence, zvolila jsem tedy kvalitativně vedený výzkum metodou interview. Polostrukturované interview se skládá z několika pevně daných otázek, které ovšem výzkumník doplňuje při samotné realizaci interview dalšími otázkami, kterými žádá respondenta o objasnění nebo vysvětlení jeho odpovědi.¹³¹

Gavora charakterizuje tři typy otázek podle stupně otevřenosti – otevřené, uzavřené a polouzavřené.¹³² Pro svůj výzkum jsem zvolila jak otevřené otázky, které umožňovaly volné vyjádření respondentů, tak polouzavřené otázky, které nejprve nabízejí alternativní odpověď a potom žádají objasnění v podobě otevřené otázky.¹³³

4.6.2 Záznam a zpracování dat

Vzhledem k tomu, že tato část práce slouží hlavně k doplnění první kapitoly výzkumné části, rozhodla jsem se, že interview realizuji s dětmi všech ročníků prvního stupně ZŠ,

¹²⁹ GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Překlad Vladimír Jůva. Brno: Paido, 2000. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6. s. 148

¹³⁰ tamtéž, s. 110

¹³¹ tamtéž, s. 111

¹³² tamtéž, s. 103, 104

¹³³ tamtéž, s. 104

tedy s pěti dětmi, a každé z nich bude z jiného ročníku ZŠ. Také jsem chtěla, aby bylo každé dítě z jiné školy. Pokud by byly všechny dotazované děti z jedné školy, daly by se předpokládat jejich podobné odpovědi hlavně u třetí výzkumné otázky.

Gavora doporučuje před samotnou realizací interview jeho vyzkoušení např. s kolegy nebo rodinnými příslušníky.¹³⁴ Provedla jsem tedy rozhovor s některými rodinnými příslušníky, kteří mi doporučili možné obměny otázek, změnu formulace atd. Při samotné realizaci jsem všechny rozhovory nahrávala na diktafon a následně jsem každý rozhovor přepsala, a to doslovnou transkripcí, abych zaznamenala např. místa, kde respondent přemýšlel, jejich emoce atd. Poté jsem seřazovala odpovědi dětí do kategorií, a to kódováním, tzn. ke stejnému typu odpovědi jsem přiřadila vždy stejný kód, a tím mi vznikly jednotlivé kategorie. Gavora pak mluví o dalších etapách, kdy se prvotní kategorie dělí do dalších menších celků.¹³⁵ Vzhledem k tomu, že můj výzkum zahrnoval pouze malý počet respondentů, nepovažovala jsem za efektivní vytvářet více menších kategorií.

4.6.3 Realizace výzkumu, etická otázka výzkumu

Pro účel výzkumu jsem oslovila několik základních škol, a to jak pražských, tak i škol v Královéhradeckém kraji, odkud pocházím. Nakonec jsem výzkum mohla realizovat se žáky ze ZŠ Nový Hrádek; ZŠ Václava Hejny, Červený Kostelec; ZŠ Navis, Dobřejovice; Scioškola, Praha-Chodov; ZŠ Tupolevova, Praha-Letňany. Konkrétní žáky k realizaci interview vybíral vždy třídní učitel po domluvě s rodiči žáka, které jsem vždy e-mailem žádala o umožnění tohoto rozhovoru. přitom jsem je také informovala, že rozhovor bude nahráván, avšak rodiče ani nikdo jiný se výsledek rozhovoru nedozví. Musím podotknout, že mi všichni vyšli vstříc a nesetkala jsem se se zápornou reakcí. Interview se zúčastnili čtyři chlapci z první, druhé, třetí a páté třídy a jedna dívka ze čtvrté třídy.

Každé interview jsem s dětmi realizovala v klidné místnosti – většinou v prázdné třídě. Nejprve jsem se představila a uvedla jsem důvod rozhovoru. Také jsem se dítěte zeptala, zda mu nevádí, když si budu rozhovor nahrávat. Dále jsem ho ubezpečila, že se nikdo jeho odpovědi nedozví (ani rodiče, ani pan učitel), že je potřebuji pouze pro sebe a nikdo nebude vědět, že mi odpovídal právě on/ona.

¹³⁴ tamtéž, s. 112

¹³⁵ tamtéž, s. 114

Následoval tzv. raport, což podle Gavory znamená „*navázání přátelského vztahu a vytvoření otevřené atmosféry*.“¹³⁶ V průběhu raportu jsem se ptala dětí například na to, jaký předmět je baví, co budou dělat o prázdninách, zda budou někam cestovat. Poslední otázkou raportu jsem navázala na první otázku svého výzkumu. Výzkum obsahoval tyto pevně dané otázky, které jsem dle potřeby upravovala nebo doplňovala dalšími otázkami¹³⁷:

1. V každém městě a téměř každé vesnici stojí kostel. K čemu tato stavba slouží?
2. Myslíš, že existuje Bůh? (Proč ano?/ Proč ne?)
3. Bavil(a) ses někdy s někým o Bohu? (Proč ano a s kým?/ Proč ne? Ani s učitelem?)
4. Chtěl(a) bys, aby se o Bohu ve škole mluvilo více? (Proč ano?/Proč ne?)

Při průběhu interview jsem využívala prostředky, které udržují potřebnou aktivační úroveň respondenta, zpřesňují jeho odpovědi, atd. Byly to například krátké výrazy vyjadřující porozumění a zájem: „Aha, jasně!“ Žádost o dodatečné informace: „Proč si myslíš, že...?“ nebo žádost o vysvětlení: „Jak to myslíš?“ a další.

Celé interview trvalo vždy mezi 10–15 minutami. Na závěr jsem dětem poděkovala a vybídla je, aby se zeptaly na něco mě, pokud je něco zajímavá. Většinou se otázky netýkaly tématu interview, ale čistě mé osoby – čím budu, kolik mi je let atd.

4.6.4 Výsledky výzkumu

V této kapitole zdůvodním výběr otázek výzkumu, dále uvedu moje očekávání odpovědí dětí a jejich reálné odpovědi, které doplním tabulkou kategorizovaných odpovědí ke každé otázce. U každé otázky na závěr zhodnotím, zda se moje očekávání lišilo od odpovědí dětí a stručně jejich odpovědi shrnu. Na závěr kapitoly pak zodpovím tři výzkumné otázky, které jsem si na začátku výzkumu stanovila.

1. V každém městě a téměř každé vesnici stojí kostel. K čemu tato stavba slouží?

Zdůvodnění výběru otázky:

¹³⁶ GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Překlad Vladimír Jůva. Brno: Paido, 2000. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6. s. 110

¹³⁷ Podrobněji se jednotlivými otázkami budu zabývat v kapitole Výsledky výzkumu

Touto otázkou jsem chtěla nenásilně a plynule převést téma hovoru od reportu k mému výzkumu. Navazovala tedy na mou poslední otázku reportu, která se týkala prázdninového cestování. Zároveň jsem chtěla, aby se na první otázku dalo odpovědět stručně, abych respondenty neodradila a nepřekvapila hloubavou otázkou hned na začátku výzkumu.

Moje očekávání:

U této otázky jsem předpokládala, že děti budou nejčastěji odpovídat, že do kostelů se lidé chodí modlit. Na druhou stranu jsem si nebyla jistá, zda všechny děti (zvláště ty nejmladší) budou slovo „modlitba/ modlit/ modlení“ znát, takže jsem předpokládala i odpověď „nevím“.

Odpovědi respondentů:

Odpovědi jednotlivých respondentů byly velmi podobné. Tři děti uvedly, že do kostela chodí lidé, aby se modlili. Chlapec ze druhé třídy ještě dodal: „nebo si tam prohlíží Ježíše s Marií.“ doplňující otázkou jsem ověřila, že má na mysli sochy. Žákyně čtvrté třídy uvedla, že: „Když má někdo zkoušku, dívá se v kostele na sochu a doufá, že mu to pán Bůh oplatí.“ Doplnující otázkou jsem zjistila, že slovo „oplatí“ používá dívka namísto slova „vyslyší“. Chlapec z první třídy uvedl, že kostel slouží k tomu, „aby se tam lidi poklonili Pánu Bohu.“

ODPOVĚDI	ČETNOST
Lidé se tam chodí modlit	3
Lidé si tam chodí prohlížet sochy	1
Lidé tam chodí prosit o vyslyšení	1
Lidé se tam chodí klanět Bohu	1

Tab. 1: Četnost odpovědí – k čemu slouží kostel

Zhodnocení otázky:

Tato otázka sloužila jako vstupní otázka k otevření interview o vertikální transcendenci. Otázka nezaskočila žádného z respondentů, což bylo důležité pro zdárný průběh celého rozhovoru. Všechny děti poměrně záhy odpověděly. Většina dětí uvedla jeden účel kostelů, jeden chlapec uvedl dva. Nikdo z dětí neřekl, že neví, k čemu kostel slouží. Každé z nich mělo nějakou svou představu o účelu kostela.

Moje obava z neznalosti slova „modlení, modlit...“ byla zbytečná, protože právě tři děti uvedly, že kostel slouží k tomu, aby se tam lidé chodili modlit.

2. Myslíš, že existuje Bůh?

Zdůvodnění výběru otázky:

Touto otázkou jsem chtěla již celé interview nasměřovat k tématu vertikální transcendence. Přemýšlela jsem, s jakým tématem se děti asi nejčastěji mohou setkat ve spojení s vertikální transcendencí, a došla jsem k závěru, že je to nejspíše téma existence či neexistence Boha. S tímto tématem se děti mohou setkat jak v rodinách, tak v mediích, ale i mezi kamarády a ve škole. Ve všech interview, která jsem provedla je tedy vertikální transcendence zastoupena pojmem Bůh.

Moje očekávání:

Předpokládám, že děti budou reprodukovat názory, se kterými se setkávají ve svém okolí. To znamená děti, které například pochází z nábožensky založené rodiny, odpoví, že Bůh existuje a na otázku proč si to myslí, odpoví například, že si to myslí celá rodina. To samé, pokud dítě odpoví, že Bůh neexistuje. Předpokládám tedy, že tato otázka trochu poodhalí i prostředí, ze kterého dítě pochází.

Odpovědi respondentů:

Tři respondenti odpověděli, že si myslí, že Bůh existuje. Když jsem se jich zeptala, proč si to myslí, dva z nich odpověděli, že prostě věří, že je. Prvňák řekl: „Protože se mu chodíme poklonit.“ Na mou doplňující otázku, zda se mu chodí poklonit i on, však řekl, že ne. Druhák odpověděl na mou první otázku takto: „Nevím, jak bych to řekl, nedokážu to popsat. Spíš ne.“ Podobně odpověděla i čtvrtáčka, která řekla: „Když mám zkoušku, tak se k němu modlím. Asi napůl, protože něco jiného je vědět a něco jiného je věřit.“

ODOPOVĚDI	ČETNOST
ANO	3
NAPŮL	1
SPÍŠE NE	1

Tab. 2: Četnost odpovědí – Existence Boha

Zhodnocení otázky:

Odpovědi dětí mě poměrně překvapily, protože se prakticky vůbec nepotvrdily moje domněnky. Z odpovědí dětí je patrné, že o existenci Boha jsou děti schopny přemýšlet bez ohledu na názor jejich okolí.

Nejvíce mě svojí odpovědí překvapila dívka ze čtvrté třídy, když řekla, že něco jiného je věřit a něco jiného je vědět. Dotkla se tak vlastně toho, že se transcendence nedá ověřit zkušeností.

3. Bavil/a ses někdy s někým o Bohu?

Zdůvodnění výběru otázky:

Tato otázka směřuje k tomu, abych zjistila, zda někdy bylo téma vertikální transcendence předmětem rozhovoru dětí s někým dalším – s rodiči, spolužáky, učitelem... Doplnujícími otázkami jsem dále chtěla dosáhnout toho, aby se děti více rozpovídaly o tom, s kým si povídaly, o čem se bavily, k jakým závěrům došly a hlavně mě zajímalo, zda se o tomto tématu již někdy bavily ve škole s učitelem.

Moje očekávání:

Očekávám, že na základě této otázky a dalších doplňujících otázek se děti rozpovídají o konkrétní situaci, kdy se s někým bavily o Bohu. Můj osobní předpoklad je ten, že všechny děti již na toto téma v rozhovoru s někým dalším narazily.

Odpovědi respondentů:

Na moji otázku, zda si již někdy s někým povídaly o Bohu, odpověděli dva respondenti (prvňák a třetáček), že ne, tedy, že si nikdy s nikým o Bohu nepovídali. Položila jsem jim tedy doplňující otázku, a to, zda si ve škole říkali, proč se slaví Vánoce. Třetáček mi řekl, že ne a prvňák odpověděl, že ano a že „Ježíšek se narodil.“ Zeptala jsem se tedy, kdo je to Ježíšek. Dostala jsem odpověď: „Ježíšek je ten, kdo rozdává dárky.“ Na otázku, zda ví, co se stalo o Velikonocích, odpověděl: „Ježíšek zemřel, ukřížili ho.“

Tři respondenti mi na moji první otázku odpověděli ano, tedy, že už se někdy s někým o Bohu bavili. Na moji další otázku s kým a o čem se bavily, odpovídali takto: Chlapec ze

druhé třídy řekl, že si povídal s mamkou o tom, zda existuje Bůh a jestli v něho věříme nebo ne. Dále říkal, že i ve škole se se spolužáky bavil o existenci Boha. Zeptala jsem se, co mu spolužáci říkali. Chlapec odpověděl: „Že věřej. Zatím jsem se nesešel s tím, že by někdo řekl, že nevěří.“ S učitelem (učitelkou) se však o tomto tématu nikdy nebavili.

Čtvrtáčka odpověděla, že když se jí někdo zeptal, zda věří v Boha, řekla mu, že „tak napůl“. Ani ona si však nepamatuje, že by si někdy ve třídě s učitelem povídali o Bohu.

Páták odpověděl, že si o Bohu povídal s panem kaplanem na náboženství a s rodiči. Na můj dotaz, zda i se spolužáky řekl: „Jo, hádali jsme se, jestli existuje nebo ne.“ Na můj další dotaz, zda si o tomto tématu někdy povídal s učitelem, řekl: „Jo, s družinářkou v první třídě. Hádali jsme se s klukama, protože jsem nevěděl, že všichni nevěřejí v Boha. Tak jsem šel za ní, že kluci říkají, že Bůh neexistuje. No a ona mi řekla, že někdo na Boha věří a někdo ne. Teď už to aspoň vím.“

ODPOVĚDI	ČETNOST
ANO	3
NE	2

Tab. 3: Četnost odpovědí – rozhovor s další osobou o Bohu

ODPOVĚDI	ČETNOST
S panem kaplanem	1
S rodiči	2
Se spolužáky	2
Bliže neurčeno	1
S učitelem/učitelkou	2

Tab. 4: Četnost odpovědí – Osoby, s nimiž probíhal rozhovor o Bohu

Zhodnocení otázky:

Moje očekávání se tedy naplnilo jen zčásti. Pouze tři děti si jasně a bez dalšího dotazování uvědomovaly, že se někdy s někým o Bohu bavili. Velmi mě překvapilo, že dva z dotazovaných respondentů si nebyli vůbec vědomi toho, že by se někdy s někým o Bohu bavili. Z odpovědi prvňáka na moji doplňující otázku můžu usuzovat, že vůbec nespojuje

Ježíška, který nosí o Vánocích dárky, s postavou Ježíše Krista a už vůbec si ho nespojuje žádným způsobem s Bohem. Myslím, že je to však důležité zjištění a na první třídu naprosto očekávatelné, protože je to pro ně téma abstraktní, těžko pochopitelné.

Velmi mě překvapilo, že podle respondentů se o Bohu bavili s učitelem jen dva z nich (v jednom případě nešlo přímo o učitelku, ale o družinářku). Oceňuji reakci družinářky při sporu dětí o existenci či neexistenci Boha. Zvolila vhodný přístup, aby dítě v první třídě pochopilo, že někdo v Boha věří a někdo ne. Sám respondent svými slovy ocenil, že díky ní se dozvěděl, jak to tedy je. Z odpovědi pátáka je zřejmé, že je nábožensky vychováván, protože dochází na náboženství a o Bohu se baví i s rodiči.

4. Chtěl/a bys, aby se ve škole o Bohu mluvilo více?

Zdůvodnění výběru otázky:

Touto otázkou chci zjistit, zda mají samy děti zájem o to, aby byla vertikální transcendence tématem, o němž se ve škole bude hovořit více.

Otázku jsem vždy poupravila a položila tak, aby navazovala na předchozí odpovědi dětí, tzn. například dětem, které odpověděly, na předchozí otázku, že s učitelem se nikdy o Bohu nebavily, jsem tuto otázku položila takto: Chtěl/a bys, aby se ve škole o Bohu mluvilo? atd.

Moje očekávání:

předpokládám, že většina dětí na tuto otázku odpoví, že neví, proto položím ještě doplňující otázku: A tebe by to zajímalo?

Odpovědi respondentů:

Čtyři respondenti prakticky okamžitě na moji první otázku odpověděli ano, tedy, že by chtěli, aby se ve škole mluvilo o Bohu (více). Třeták odpověděl takto: „Bylo by to docela super!“ Prvňák: „Ano, něco bych se alespoň o něm dozvěděl.“ Některé děti uvedly dokonce, jak by to mohlo vypadat konkrétněji: Páták: „Jo, mohli bychom o tom diskutovat.“ Druhák: „Kdyby to bylo jednou týdně, to by bylo dobrý, ale myslím, že jednou denně bych to nezvládl.“

Čtvrtáčka mi na mou první otázku odpověděla, že má na to neutrální pohled, ale že by jí to nevadilo. Na mou doplňující otázku odpověděla, že by jí to určitě zajímalo.

ODPOVĚDI	ČETNOST
ANO	4
NEVYHRANĚNÝ NÁZOR	1

Tab. 5: Četnost odpovědí – mluvení o Bohu ve škole

Zhodnocení odpovědí:

Můj předpoklad z větší části nebyl potvrzen, protože čtyři respondenti z pěti odpověděli na moji otázku jednoznačně ano. Nemusela jsem jim tedy pokládat připravenou doplňující otázku. Překvapilo mě ale, že se nikdo z respondentů nevyjádřil záporně, tedy, že nechce, aby se ve škole o Bohu mluvilo (více). Také jsem nečekala, že sami někteří respondenti bez dalšího vyzývání promluví o tom, jak by si představovali konkrétní realizaci a podobu zařazení tohoto tématu. Tuto spontánnost přisuzuji dobré atmosféře, která při rozhovorech panovala.

Tato otázka byla také poslední otázkou, kterou jsem dětem v rámci interview položila.

4.6.5 Shrnutí výzkumu a vyhodnocení výzkumných otázek

Byla jsem velmi překvapena, že respondenti nejevili prakticky žádné známky ostychu a nebáli se se mnou mluvit, ačkoliv jsem pro ně byla neznámým člověkem. Všechna interview proběhla bez problémů. U většiny dětí byla patrná ochota přemýšlet o položených otázkách hlouběji, nemusela jsem je nějak důrazněji pobízet k rozpovídání se dalšími doplňujícími otázkami. Všimla jsem si také u respondentů poměrně výrazné gestikulace rukama, zvláště u otázky číslo dvě, kdy jsem se ptala na existenci či neexistenci Boha. Tuto výraznou gestikulaci si vysvětluji tím, že bylo pro některé děti těžké vyjádřit svůj názor a k tomuto vyjádření si nevědomky pomáhaly gesty. Nejvýrazněji jsem to vnímala u dívky ze čtvrté třídy, která mě však zároveň udivila svoji závěrečnou větou, že „něco jiného je věřit a něco jiného je vědět.“ Myslím, že děti očekávaly otázky znalostního charakteru, proto, když odcházely, říkaly věty typu: „To bylo jednoduchý.“

Vyhodnocení výzkumných otázek

1. Přemýšlejí žáci prvního stupně ZŠ o vertikálním směru přesahu?

Na základě mého výzkumu jsem došla k závěru, že děti na prvním stupni základní školy o vertikálním směru přesahu přemýšlejí a vytvářejí si na něj i svůj názor. Z odpovědí některých dětí je zřejmé, že si uvědomují, že je to téma obtížně uchopitelné, ale nejsou svými slovy schopny vysvětlit proč.

2. Povídali si žáci prvního stupně někdy s někým o vertikálním směru přesahu?

Vzhledem k tomu, že většina respondentů mého výzkumu odpověděla, že se někdy s někým na téma vertikální transcendence, zde zastoupené pojmem Bůh, bavila, lze předpokládat, že pokud bych výzkum dělala s větším počtem respondentů, bylo by vyhodnocení této otázky podobné. Tato hypotéza může být ověřena v nějakém dalším výzkumu.

3. Zabývali se žáci prvního stupně ZŠ někdy vertikálním směrem přesahu při vyučování ve škole?

Z odpovědí dětí na moji doplňující otázku, zda se děti někdy bavili o Bohu s učitelem/učitelkou, jsem zjistila, že většina dětí se s učitelem/učitelkou nikdy o Bohu nebavila. Lze tedy usuzovat, že pokud bych opět dělala tento výzkum s větším počtem dětí, tak bych došla ke stejnému závěru. Tato hypotéza může být opět prozkoumána a ověřena v rámci nějakého dalšího výzkumu. Díky doplňující otázce, kterou jsem respondentům položila, docházím k názoru, že se děti pravděpodobně dotkly tématu vertikální transcendence v rámci rozhovorů o Vánocích a Velikonocích, nicméně pokud jim učitel nedá jasně najevo, že Ježíš, který se narodil v Betlémě, měl i jinou roli než pouze jako vánoční „dárkonoš“, pak si ani samy děti neuvědomí duchovní význam těchto svátků.

Pro mě osobně byla realizace a vyhodnocování interview velkým přínosem, protože jsem si mohla vyzkoušet vedení rozhovorů s dětmi různého věku a pozorovat, jak reagují na jednotlivé otázky. Zároveň jsem se utvrdila v mém přesvědčení, že je potřebné s dětmi hovořit i o jevech, které se nedají ověřit zkušeností, a to již na prvním stupni základních škol.

4.6.6 Limity výzkumu

Za nejdůležitější omezení mého výzkumu považuji na základě prostudované literatury nemožnost zobecňovat poznatky, které jsem získala, protože podle docenta Hlad'a jsou výsledky kvalitativního výzkumu platné pouze pro vzorek, na kterém byla data získána.¹³⁸

Dalším nedostatkem může být chybná interpretace dat, ke které mohlo dojít (a jistě i došlo), i přes moje ověřování, zda rozumím dobře všemu, co mi respondenti říkali. Vzhledem k tomu, že respondentům někdy činilo potíže vyjádřit svoje myšlenky, mohla jsem si na základě jejich odpovědí špatně vyložit to, co přesně měli na mysli, co chtěli říct, tedy že respondenti použili například slova, která pro ně nesly jiný význam než pro mě jako tazatele.

Jako další limit svého výzkumu považuji svoji nezkušenost s vedením rozhovorů a se zpracováním získaných dat. I přesto, že jsem za tímto účelem přečetla odpovídající odbornou literaturu, jsem si vědoma toho, že kdybych již v minulosti takovýchto kvalitativních rozhovorů provedla více, byla bych si mnohem jistější jak v oblasti vedení rozhovoru, tak v oblasti zpracování a interpretace získaných dat.

4.7 Doporučení pro výuku

V této kapitole se pokusím uvést doporučení, jak vést děti k myšlení o vertikálním směru přesahu a jak rozvíjet vertikální směr přesahu již u dětí na prvním stupni základní školy. Následující doporučení vycházejí jak z odborné literatury, z analýzy učebnic i realizovaných interview se žáky prvního stupně ZŠ, tak i z mé zkušenosti z praxe.

Při podzimní souvislé praxi v pátém ročníku studia na VŠ jsem byla svědkem jedné zajímavé diskuze mezi dětmi. Bylo to o přestávce v první třídě na základní škole Magic hill v Říčanech. Chlapec (Ch) se strkal se spolužačkou, až si shodil z lavice penál, z něhož se mu rozsypaly všechny pomůcky. Dívka (D) mu na to řekla: „Vidíš, pán Bůh to viděl a potrestal tě!“ Ch: „Žádný Pán Bůh není, je jen příroda!“ Dívka se zamyslela a řekla: „To jo! Ale kdo stvořil tu přírodu? Pán Bůh!“ Na to již chlapec nereagoval. Ani přihlížející děti se do debaty nepřidaly. Lze předpokládat, že starší děti s rozvinutějšími argumentačními

¹³⁸ HLAĐO, Petr. *Úvod do pedagogického výzkumu pro učitele středních škol* [online]. Brno: Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně, 2011, s.83 [cit. 2016-06-12]. ISBN 978-80-7375-544-7. Dostupné z: <http://www.vychova-zdelavani.cz/pedagogickyvyzkum.pdf>

dovednostmi, životními zkušenostmi a znalostmi by od tohoto tématu hned neodešly a řešily by ho déle. Možná by musel zasáhnout i učitel. Říkala jsem si, co má dělat učitel, když se rozjede podobná diskuze, která by mohla přejít například až v hádku? Nebo ještě lépe – Jak se lze těmto situacím vyhnout?

- **Znalost žáků**

Důležité je, aby učitel znal dobře všechny děti ve své třídě. Mám tím na mysli i znalost sociálního prostředí, ze kterého dítě přichází, aby si učitel dokázal udělat představu o tom, jakým způsobem má s dítětem hovořit, která témata v něm mohou vyvolat lítost atd.

- **Naslouchání žákům**

Aby učitel dobře poznal svoje žáky, je nutné, aby jim uměl naslouchat. Když bude učitel vnímat, co mu žáci říkají, dokáže lépe proniknout do jejich myšlenkových pochodů, z vyprávění dětí pozná jejich sociální zázemí a dovede pak lépe odhadnout, jak se v určitých situacích kdo zachová. Na základě naslouchání žákům pak učitel může rozhodnout, jaké téma může být ve třídě otevřeno, nebo naopak, jakému tématu je lepší se, s ohledem například na sociální zázemí konkrétního žáka, vyhnout.

- **Taktní způsob jednání vůči dětem a vedení dětí k respektu k ostatním**

Je důležité, aby se učitel v těchto situacích jednal taktně, to znamená, že shrne to, co děti řekly například k otázce vzniku světa, poděkuje za jednotlivé názory a může říct, že se nyní zaměříme na zkušenost, která je pro nás viditelná. Důležité je, aby se učitel vyvaroval negativnímu hodnocení a co nejvíce se vcítil do pocitů dítěte.¹³⁹

Také je nezbytně nutné, aby učitel vedl žáky ke vzájemnému respektu a k toleranci názorů ostatních. Zároveň by se měli žáci učit vyjádřit se k názoru ostatních tak, aby svým postojem neuráželi druhé.

- **Zjištění představy žáků a tématu a stavění vyučování na jejich zkušenostech**

Pro učitele je důležité zjistit, co již děti o tématu vědí, jak o něm uvažují a následně na těchto úvahách vystavět vyučovací hodinu. V praxi to může znamenat využití metod kritického myšlení, tedy například brainstormingu či volného psaní na téma Stvoření světa.

¹³⁹ tamtéž, s. 81-83

Učitel si na základě předložených nápadů dětí vytvoří představu o tom, jak o tomto tématu uvažují a podle těchto nápadů připraví potřebné materiály pro příští hodinu, se kterými budou žáci pracovat.

- **Učit žáky pracovat s informacemi a vést je ke kritickému posuzování těchto informací**

Je důležité učit žáky přemýšlet o informacích, které se k nim dostávají, ať již přímo ve škole nebo například z médií a dále o nich kriticky uvažovat. Žáci by měli být vedeni k tomu, aby si vytvářeli svůj vlastní názor a nestávali se pouze obětí médií a příjemci informací, které se k nim prostřednictvím médií dostávají. Učitelé by měli děti vést k tomu, aby si tyto informace vždy ověřovali u dalších zdrojů a aby o nich diskutovaly.

- **Využívat k výuce optimální zdroje**

Učitel by měl pracovat s takovými materiály, které si předem prostudoval, které neobsahují žádné mylné informace a zároveň dávají prostor k diskusi. Jedná se například o učebnice, odborné články, filmy atd.

- **Debata s osobností**

Dle mého názoru může být pro žáky velmi přínosné diskutovat o tématech souvisejících s vertikálním přesahem s odborníkem, který se touto tematikou zabývá. Může to být například ve vánočním nebo velikonočním období kněz, nebo to může být filozof, teolog... o němž ovšem učitel musí vědět, že dokáže s dětmi mluvit jim blízkým jazykem a nebude je přesvědčovat o své pravdě. Myslím, že debata s osobností bude efektivnější až u starších dětí, ovšem pokud o ni děti projeví zájem, může být zajímavá a účinná i pro žáky čtvrtých či pátých tříd.

- **Metoda filozofování**

Bravená navrhuje například metodu filozofování, které může být buď laické – opřeno o samostudium a schopnosti učitele nebo může jít o odborné filozofování s jasným cílem. Na filozofický rozhovor se učitel musí dobře připravit, tedy ujasnit si otázky i strukturu rozhovoru. Bravená říká, že filozofovat lze nejlépe v hodinách etiky či náboženství, ovšem žádný z těchto předmětů nepatří do skupiny povinných předmětů, tudíž na filozofování může dojít například v hodinách literatury, v níž děti mohou filozofovat například o

přečtené pohádce, kdy se ponoří do hlubších obsahů, které pohádky nesou.¹⁴⁰ Bravená dále upozorňuje na to, že se dá s dětmi filozofovat v hodinách výtvarné výchovy, kdy právě v kresbě dítěte „*mohou být obsaženy transcendentní skutečnosti přímo i nepřímo.*“¹⁴¹ Bravená proto považuje za důležité, filozofovat s dětmi o tom, co vytvořily, abychom poznali, zda a jaké transcendentní obsahy dítě do kresby vtisklo.¹⁴² Dle mého názoru můžeme v metodě filozofování spatřovat ještě další přínos, a to, že se děti učí argumentovat, formulovat svoje názory, ale také naslouchat ostatním a vytvářet postoje k myšlenkám druhých. Vzhledem k tomu, že přesah je široce definován, jsou vyžadovány vyšší nároky na učitele – na jeho přípravu a vůbec chuť věnovat se filozofování o tématech souvisejících s přesahem.¹⁴³

Já osobně si představuji metodu filozofování tak, že ve třídě vyvstane nějaká otázka, například: Existuje život po smrti? Pokud učitel uvidí, že děti otázka zaujala, může říct, že je to velice zajímavá otázka a jistě na ni existuje několik názorů. Dále učitel může navrhnout, že pokud děti chtějí, mohou se tímto tématem zabývat například v další hodině. Tak získá čas na přípravu, a zároveň může dát dětem za úkol přemýšlet o tom, co je k tématu napadá. Osobně bych řekla, že je to metoda vhodná pro starší děti, ale pokud jsou děti vedeny k filozofování již od začátku školní docházky, kdy mohou filozofovat například právě o pohádkách, o přečtených knížkách, o tom, co nakreslily... zvládnou potom v dalších letech diskutovat i o obtížnějších tématech.

4.7.1 Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsem se zaměřila na způsoby rozvoje vertikálního směru přesahu u dětí na prvním stupni základní školy. Jako důležité považuji vést žáky k vzájemnému respektu, protože bez něj by nemohly probíhat debaty a filozofování, a to nejen o tématech souvisejících s vertikální transcendencí. Dále je třeba učit děti kriticky posuzovat informace, které se k nim dostávají, a to hlavně z médií, která na současné děti působí ze všech stran. Určitě je potřebné s dětmi hodně diskutovat o všem, co je zajímavá, protože potom budou ochotněji přistupovat k diskuzi o náročnějších tématech. Vhodná příležitost

¹⁴⁰ BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 143-145

¹⁴¹ tamtéž, s. 147

¹⁴² BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016. ISBN 978-80-7290-773-1. s. 143-145. s. 147

¹⁴³ tamtéž, s. 149

k diskuzi a filozofování může nastat například v hodinách literární výchovy, v etické výchově, dramatické výchově, atd.

Souhlasím s tím, že není jednoduché s dětmi hovořit o tématech, která nejsou ověřitelná zkušeností, a pro učitele se jedná o náročnou výzvu. Pokud ale začne s tématy, která jsou mu bližší – například právě téma Vánoc, pak věřím, že se později odhodlá k debatě o tématech, která jsou pro něj vzdálenější.

Závěrem bych chtěla všechny učitele povzbudit, aby se nebáli s dětmi o tématech vertikálního přesahu bavit. Je třeba, aby nezapomněli, že se žádné dítě nesmí shazovat před ostatními žáky za jeho názory. Učitelé by měli vést děti k poznání, že každý může mít svůj názor, který v průběhu života možná několikrát změní, ale že je nutné, abychom názory druhých respektovali.

5 Závěr

Cílem mojí diplomové práce bylo navrhnout doporučení, která by měla pedagogům pomoci v práci na rozvoji transcendence u žáků primární školy. Hlavní důraz byl v diplomové práci kladen na rozvoj v oblasti vertikálního směru transcendence.

V první kapitole teoretické části jsem se zabývala definicí pojmu transcendence a dalšími pojmy, které s pojmem transcendence souvisejí. Zjistila jsem, že pojem transcendence se objevuje hned v několika oborech, a to například v psychologii, sociologii, filozofii a dalších. Ve druhé kapitole teoretické části jsem představila *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* a analyzovala jsem jednotlivé vzdělávací oblasti, obory a průřezová témata z hlediska míry zahrnutí tematiky související s vertikálním směrem přesahu. Největší prostor pro témata související s vertikálním směrem přesahu věnují tyto vzdělávací obory: Literární výchova, Cizí jazyk a Další cizí jazyk, Člověk a jeho svět, Etická výchova a Filmová a audiovizuální výchova. Z průřezových témat to pak je Multikulturní výchova, dále pak Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Výchova demokratického občana a Osobnostní a sociální výchova.

Výzkumnou část své práce jsem rozdělila na dvě kapitoly. V první jsem analyzovala sady učebnic, které odpovídají vzdělávacím oborům, v nichž by dle Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání měla být zahrnuta i témata týkající se vertikálního směru přesahu.

Díky této části práce se mi dostalo do rukou velké množství učebnic a mohla jsem tak vidět a posoudit zpracování témat, a to nejen těch, která souvisejí s vertikální transcendencí, a zjistila jsem, že v některých učebnicích je téma transcendence zahrnuto ve větší míře a v dalších se neobjevuje třeba vůbec.

Ve druhé kapitole výzkumné části diplomové práce jsem se věnovala interpretaci dat získaných z interview, která jsem realizovala s pěti dětmi ze všech pěti ročníků primární školy. Díky rozhovorům s dětmi jsem se mohla přesvědčit, že i žáci na první stupni základní školy mohou uvažovat a také uvažují o vertikálním směru přesahu. Na závěr své práce jsem navrhla několik doporučení pro učitele, která mohou využít, pokud mají zájem pracovat na rozvoji transcendence u svých žáků. Jedná se jak o konkrétní metody práce, tak i o obecné zásady, kterými by se mohli učitelé při plánování a samotné realizaci

vyučovací hodiny řídit. Dle mého názoru je nejdůležitější vést děti k respektu ostatních a k vytvoření vlastního názoru, za nímž si budou stát a o němž budou schopny diskutovat například v rámci řízených diskuzí.

Věřím, že pro většinu učitelů může být výzvou pustit se se svými žáky do diskuzí o tématech týkajících se vertikální transcendence. Zároveň doufám, že jim tato práce může pomoci ve výběru vhodných učebnic, metod a postupů, které jim pomohou počáteční obavy překonat.

6 Seznam použitých informačních zdrojů

- BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, 2010, 301 s. ISBN 978-80-247-3434-7
- BRAVENÁ, Noemi. *Přesah a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2016, 179 s. ISBN 978-80-7290-773-1.
- DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. 1. vyd. Překlad Jan Binder. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5.
- FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace, náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. Vyd. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, 183 s. ISBN: 978-80-7325-141-3
- GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Překlad Vladimír Jůva. Brno: Paido, 2000. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-79-6.
- GRÜN, Anselm, Jan-Uwe ROGGE. *Když se děti ptají na Boha*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013, 165 s. ISBN 978-80-262-0341-4.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.
- HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Vyd. 1. Překlad Ondřej Müller. Praha: Portál, 1997, 175 s. ISBN 8071781541.
- HEJLOVÁ, Helena, Eva OPRAVILOVÁ, Jana UHLÍŘOVÁ, Noemi BRAVENÁ, Stanislav BENDL, Hana VONKOVÁ a Michal ZVÍROTSKÝ. *Nahlížení do světa dětí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2013, 224 s. ISBN 978-80-7290-640-6.
- HELUS, Zdeněk, Noemi BRAVENÁ a Marta FRANCOVÁ. *Perspektivy učitelství*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012, 126 s. ISBN 978-80-7290-596-6.
- HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 288s. ISBN 978-80-7367-628-5
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0
- LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 183 s. ISBN 80-210-2224-8.
- NEŠPOR, Zdeněk R a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007, 232 s. ISBN 978-80-7367-251-5.
- PÉPIN, L (ed.). *Teaching about religions in European school systems: Policy issues and trends –NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*. London: Alliance
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 326 s. ISBN 978-80-7367-312-3.
- SKUTIL, Martin. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-778-7.

- SPILKOVÁ, Vladimíra. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Vydání první. Praha: Portál, 2005, 311 stran. ISBN 80-7178-942-9
- VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, 243 s. ISBN 978-80-247-2468-3.

6.1 Elektronické zdroje

- GODFRIED, Danneels. *New Age-náboženství bez Boha* [online]. [cit. 2015-05-22]. Dostupné z: <http://www.vira.cz/Texty/Knihovna/New-Age-nabozenstvi-bez-Boha.html>
- HLAĎO, Petr. *Úvod do pedagogického výzkumu pro učitele středních škol* [online]. Brno: Institut celoživotního vzdělávání, Mendelova univerzita v Brně, 2011, s.83 [cit. 2016-06-12]. ISBN 978-80-7375-544-7. Dostupné z: <http://www.vychova-zdelavani.cz/pedagogickyvyzkum.pdf>
- MOORE, Diane L. *Overcoming religion illiteracy: A cultural studies approach*. In: [online]. [cit. 2014-12-02]. Dostupné z: <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/4.1/moore.html>
- *Opatření ministryně školství, mládeže a tělovýchovy, kterým se mění Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání Čj. 12586/2009* [online]. 2009 [cit. 2014-12-02]. Dostupné z WWW: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/MR_DVO_EV_web.pdf
- *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha. MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-11-03]. Dostupné z WWW: <www.nuv.cz/file/433_1_1/>.
- TRČKOVÁ, Květa a Romana ZEMANOVÁ. *Etická výchova: 4-5*. Ilustrace Roman Bureš. Praha: Národní institut pro další vzdělávání, 2014. ISBN 978-80-87449-55-4. Dostupné také z http://www.etickavychova.cz/ucebnice/Ucebnice_4-5_rocnik_w.pdf

6.2 Učebnice

- ANDRÝSKOVÁ, Lenka, Zita JANÁČKOVÁ a Thea VIEWEGHOVÁ. *Prvouka 3*. Ilustrace Alena Baisová, Hana Berková. Brno: Nová škola Brno, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-26-0.
- BRADÁČOVÁ, Lenka, Hana STAUDKOVÁ a Alena ŠOTOLOVÁ. *Lidé kolem nás: aplikovaná etika : pro 4. ročník ZŠ*. Ilustrace Milan Starý. Všeň: Alter, 2011. ISBN 978-80-7245-247-7.
- BRADÁČOVÁ, Lenka, Hana STAUDKOVÁ a Alena ŠOTOLOVÁ. *Lidé kolem nás: aplikovaná etika : pro 5. ročník ZŠ*. Ilustrace Milan Starý. Všeň: Alter, 2010. ISBN 978-80-7245-248-4.
- BŘEZINOVÁ, Lenka, Jiří Havel a Hana STADLEROVÁ. *Čítanka: učebnice pro 1. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2008, 64 s. ISBN 978-80-7238-648-2.

- ČECHUROVÁ, Milana, Daniel BORECKÝ a Alena JEŽKOVÁ. *Vlastivěda 4 pro 4. ročník základní školy: člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2010, 2 sv. ISBN 978-80-7235-475-7.
- ČECHUROVÁ, Milana, Petr CHALUPA a Alena JEŽKOVÁ. *Vlastivěda 5 pro 5. ročník základní školy: člověk a jeho svět*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 2 sv. ISBN 978-80-7235-477-1.
- ČEŇKOVÁ, Jana a Alena JEŽKOVÁ. *Čítanka 2 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 142 s. ISBN 978-80-7235-447-4.
- ČEŇKOVÁ, Jana a Alena JEŽKOVÁ. *Čítanka 3 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 183 s. ISBN 978-80-7235-448-1.
- ČEŇKOVÁ, Jana a Anna JONÁKOVÁ. *Čítanka 4 pro základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 196 s. ISBN 978-80-7235-449-8.
- ČEŇKOVÁ, Jana a Zdeněk JONÁK. *Čítanka 5 pro základní školy*. 1. vyd. Ilustrace Milada Papežová. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2010, 208 s. ISBN 978-80-7235-450-4
- DANIHELKOVÁ, Hana a Radek MALÝ. *Člověk a jeho svět 3*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada (Prodos). ISBN 978-80-7230-189-8.
- DANIHELKOVÁ, Hana. *Člověk a jeho svět 1*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada. ISBN 978-80-7230-187-4.
- DANIHELKOVÁ, Hana. *Člověk a jeho svět 2*. Olomouc: Prodos, 2007. Modrá řada. ISBN 978-80-7230-188-1.
- DUFKOVÁ, Ilona, Hana NOVOTNÁ a Eva ŠPAČKOVÁ. *Etická výchova pro 1. a 2. ročník základních škol: kouzelné peříčko*. Ilustrace Linda Ernýgrová. Úvaly: Albra, 2013. Učebnice pro základní školy (Albra). ISBN 978-80-7361-087-6.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka pro 1. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2007, 2 sv. ISBN 978-80-7238-645-1.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka 2: Příručka učitele pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-767-0.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Dominik DVOŘÁK. *Prvouka pro 2. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-765-6.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Iva FRÝZOVÁ. *Prvouka: příručka učitele pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2010, 124 s., 30 s. obr. příl. ISBN 978-80-7238-872-1.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Zdeněk STRAŠÁK. *Společnost: člověk a jeho svět: pro 4. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2010. ISBN 978-80-7238-944-5.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela, Jana STARÁ a Zdeněk STRAŠÁK. *Společnost: člověk a jeho svět : pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011. ISBN 978-80-7238-973-5.
- DVOŘÁKOVÁ, Michaela. *Vlastivěda 4-5 pro základní školu: metodická příručka: místo, kde žijeme, lidé kolem nás, lidé a čas*. 1. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2013, 141 s. ISBN 978-80-7235-479-5.

- FEJFUŠOVÁ, Marie. *Vlastivěda 5: od začátku novověku po současnost : vytvořeno v souladu s RVP ZV, vzdělávací obor: Člověk a jeho svět*. Ilustrace Hana Berková. Brno: Nová škola Brno, 2014. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-41-3.
- HROUDOVÁ, Soňa a Jakub CIMALA. *Vlastivěda 4: učebnice pro 4. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2013. Čtení s porozuměním (Nová škola). ISBN 978-80-87591-31-4.
- HROUDOVÁ, Soňa a Jakub CIMALA. *Vlastivěda 5: učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014. Čtení s porozuměním (Nová škola). ISBN 978-80-87591-43-7.
- JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ a Thea VIEWEGHOVÁ. *Čítanka pro 2. ročník základní školy*. Ilustrace Petra Buchtová, Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-04-8.
- JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 3. ročník základní školy*. Ilustrace Petra Buchtová, Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-15-4.
- JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 4. ročník základní školy*. Ilustrace Alena Baisová, Magda Kadlecová. Brno: Nová škola, 2014. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-52-9.
- JANÁČKOVÁ, Zita, Tereza JANÁČKOVÁ. *Čítanka pro 5. ročník základní školy*. Ilustrace Alena Baisová. Brno: Nová škola, 2015. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-57-4.
- MÜHLHAUSEROVÁ, Hana a Jaromíra SVOBODOVÁ. *Prvouka 2: pro 2. ročník základní školy*. 2. vyd. Brno: Nová škola, 2013. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-447-5.
- NOVÁKOVÁ, Zdislava a Eva JULÍNKOVÁ. *Prvouka 1: pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Brno: Nová škola, 2012. Duhová řada. ISBN 978-80-87591-02-4.
- STARÁ, Jana, Michaela DVOŘÁKOVÁ a Iva FRÝZOVÁ. *Prvouka pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009-2010, 3 sv. ISBN 978-80-7238-870-7.
- ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 2. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2008-2009, 128 s. ISBN 978-80-7238-722-9.
- ŠEBESTA, Karel a KATEŘINA Váňová. *Čítanka pro 3. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009, 160 s. ISBN 978-80-7238-863-9.
- ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 4. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2010, 160 s. ISBN 978-80-7238-938-4.
- ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka pro 5. ročník základní školy*. 1. vyd. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 201, 159 s. ISBN 978-80-7238-964-3.
- ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka 2: Příručka učitele*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009, 168 s. ISBN 978-80-7238-727-4.
- ŠEBESTA, Karel a Kateřina VÁŇOVÁ. *Čítanka 4: Příručka učitele*. 1. Plzeň: Fraus, 2010, 152 s. ISBN 978-80-7238-939-1

- TRČKOVÁ, Květa a Romana ZEMANOVÁ. *Etická výchova: 4-5*. Ilustrace Roman Bureš. Praha: Národní institut pro další vzdělávání, 2014. ISBN 978-80-87449-55-4. Dostupné také z http://www.etickavychova.cz/ucebnice/Ucebnice_4-5_rocnik_w.pdf